

2

Χαρακτηριστικά και θεωρητικές προσεγγίσεις στην κοινοτική εργασία

Βασικές αρχές και κατευθύνσεις

Η κοινοτική εργασία¹ συνιστά μια διεπιστημονική στρατηγική και μέθοδο παρέμβασης στην κοινότητα, η οποία αποσκοπεί στην αντιμετώπιση των προβλημάτων και των όρων δημιουργίας τους, στην αφύπνιση και κινητοποίηση των μελών και των ομάδων της κοινότητας και στην κοινωνική, οικονομική και πολιτισμική της ανάπτυξη μέσα από ένα συνδυασμό βραχυπρόθεσμων και μακροπρόθεσμων αλλαγών. Η κοινοτική εργασία προσπαθεί να βοηθήσει ανθρώπους με κοινά ενδιαφέροντα να προσδιορίσουν τις ανάγκες τους και στη συνέχεια να επεξεργαστούν και να διαμορφώσουν από κοινού συλλογικές απαντήσεις για την αντιμετώπιση των προβλημάτων της κοινότητας (Twelvetrees 1991, Payne 1995: 165).

Η κοινοτική εργασία έχει συσχετιστεί με ολιστικές προσεγγίσεις με συλλογικό και προληπτικό χαρακτήρα, που ενισχύουν την κοινωνική δικαιοσύνη και εναντιώνονται στις κοινωνικές διακρίσεις (Mayo, 1998: 161). Μολονότι οι κοινοτικές παρεμβάσεις μπορούν να λάβουν χώρα σε οποιαδήποτε κοινωνία, υπάρχουν ορισμένες κοινότητες οι οποίες, λόγω των ιδιαίτερων προβλημάτων που αντιμετωπίζουν, παρουσιάζουν ξεχωριστό ενδιαφέρον. Πρόκειται για υποβαθμισμένες αστικές συνοικίες, μειονοτικές περιοχές, απομονωμένους γεωγραφικούς οικισμούς, καταυλισμούς Τσιγγάνων, κοινότητες τοξικομανών κ.λπ., των οποίων τα μέλη ζουν σε συνθήκες στέρησης και καταπίεσης και υφίστανται διακρίσεις που σχετίζονται με φαινόμενα όπως η

φτώχεια, ο κοινωνικός αποκλεισμός, οι φυλετικές και ταξικές ανισότητες, καθώς και ανισότητες με βάση τη σεξουαλικότητα και την αναπηρία. Σε αυτές τις περιπτώσεις η κοινοτική εργασία μπορεί να προσλάβει το χαρακτήρα ριζοσπαστικής κοινοτικής δράσης που αμφισβητεί θεσμικές και κοινωνικές διακρίσεις και παρεμβαίνει προς όφελος ευάλωτων κοινωνικών ομάδων.

Η κοινοτική εργασία είναι μια θεώρηση και μια πρακτική στενά συνδεδεμένη με την κοινωνική εργασία, ιδιαίτερα με τη μέθοδο της κοινωνικής εργασίας με την κοινότητα. Η σύνδεση στηρίζεται στην εγγύτητα τόσο των μεθόδων που χρησιμοποιούν όσο και των βασικών αρχών και των ουμανιστικών αξιών πάνω στις οποίες βασίζονται. Ο Payne αναφέρει ορισμένους τομείς της κοινωνικής εργασίας στους οποίους η κοινοτική εργασία είναι απαραίτητη: πρώτον, την εργασία σε νοσοκομεία, ιδρύματα και οργανώσεις (π.χ. φυλακές), σε δράσεις στις οποίες η οργάνωση συναντάται με τις οργανωτικές δομές και τα υποστηρικτικά δίκτυα της τοπικής κοινωνίας· δεύτερον, την αποκέντρωση της παροχής υπηρεσιών κοινωνικής φροντίδας στις τοπικές κοινωνίες με την παράλληλη ανάπτυξη ανεπίσημων ή μη κυβερνητικών δικτύων υπηρεσιών· τρίτον, την κοινοτική δράση σε τοπικό επίπεδο με καταπιεσμένες κοινωνικές ομάδες για την αποτελεσματική διαχείριση των πόρων της κοινότητας προς όφελός τους, τη δημιουργία, ενίσχυση και υποστήριξη ομάδων και τη συνεργασία με οργανώσεις και κοινωνικές υπηρεσίες με απώτερο στόχο την κοινοτική ενδυνάμωση (Payne 2000: 363-365).

Παρά την εγγύτητα των δύο αυτών επιστημονικών πεδίων υπάρχουν και ορισμένες ευδιάκριτες διαφορές. Στην Ελλάδα η κοινωνική εργασία με κοινότητα καθιερώθηκε στη μεταπολεμική περίοδο με βάση την παραδοσιακή τριχοτόμηση των μεθόδων της κοινωνικής εργασίας που είχε καθιερωθεί κυρίως στις χώρες της Βόρειας Αμερικής, και αποτέλεσε μια ξεχωριστή μέθοδο που στράφηκε στις τοπικές κοινότητες, ιδιαίτερα σε υποβαθμισμένες περιοχές, για να αντιμετωπίσει ψυχοκοινωνικά προβλήματα. Οι παρεμβάσεις είχαν περιορισμένη χρονική

διάρκεια και τοπική εμβέλεια. Συνήθως αποτελούσαν εφαρμογές κρατικών προγραμμάτων με προνοιακό προσανατολισμό, ενώ συχνά οι κοινωνικές υπηρεσίες χρησιμοποίησαν τις κοινότητες για να αναπτύξουν δράσεις που απλώς συμπλήρωναν άλλες μεθόδους. Οι σύνθετες κοινωνικές αλλαγές, η ανάγκη για διακοινοτική συνεργασία, οι νέες τάσεις κοινωνικής πολιτικής και οι αναπτυξιακές πρακτικές δεν έδειχναν να απασχολούν ιδιαίτερα την κοινωνική εργασία, η οποία ήταν προσηλωμένη σε προνοιακές πρακτικές και αντιλήψεις. Επιπλέον, η κυριαρχία του εμπειρισμού συνέβαλε στην αποκοπή της πρακτικής από τη θεωρία. Δεν είναι τυχαίο ότι για πολλά χρόνια δεν είχε γίνει καμιά σοβαρή προσπάθεια για τον ορισμό της έννοιας της κοινότητας και την αποσαφήνιση του τρόπου με τον οποίο χρησιμοποιείται στην επαγγελματική πρακτική.

Σήμερα στο εξωτερικό η παραδοσιακή τριχοτόμηση έχει ξεπεραστεί προς όφελος διαμεθοδικών στρατηγικών, οι οποίες λαμβάνουν ιδιαίτερο χαρακτήρα με βάση το εκάστοτε πεδίο εφαρμογής της κοινωνικής εργασίας. Ο όρος «κοινοτική εργασία» είναι προϊόν των σύγχρονων προβληματισμών και των νέων αναζητήσεων και παραπέμπει όχι τόσο σε μια μέθοδο και πρακτική των κοινωνικών υπηρεσιών, αλλά σε μια σύνθετη διαμεθοδική και διεπιστημονική προσέγγιση. Η κοινοτική εργασία δεν αποτελεί ξεχωριστό κλάδο της κοινωνικής εργασίας, αλλά συνιστά μια ευρύτερη προσέγγιση που αντλεί μεθοδολογικά εργαλεία και τεχνικές από την τελευταία και μέρος των δραστηριοτήτων της συνδέεται με αυτήν.²

Η κοινοτική εργασία βασίζεται σε ένα ρεύμα σκέψης που υποστηρίζει πως η γέννηση των κοινωνικών προβλημάτων έχει δομικό χαρακτήρα, πως οι απαντήσεις στα προβλήματα απαιτούν κριτική συνειδητοποίηση και συλλογικές αποφάσεις, και πως μέσα από την πολιτισμική και κοινωνική ανάπτυξη των τοπικών κοινωνιών απελευθερώνονται δυναμικές που μπορούν να αξιοποιηθούν για την κάλυψη των ανθρώπινων αναγκών. Προς αυτή την κατεύθυνση προσπαθεί να υπερβεί τα προνοιακά μοντέλα και τις περιοριστικές και συ-

χνά γραφειοκρατικές λογικές των κοινωνικών υπηρεσιών και να συνδεθεί με τη δράση των κοινωνικών κινημάτων προτείνοντας οργανωμένες λύσεις με μακροπρόθεσμη προοπτική.

Οι κοινοτικές παρεμβάσεις σχετίζονται με πολυεπίπεδες πρακτικές, μέσα από τις οποίες επιδιώκεται τόσο η κοινωνική και πολιτισμική ανάπτυξη όσο και η απάντηση σε καταστάσεις κρίσης. Στη συνέχεια παραθέτουμε μια σειρά από δραστηριότητες οι οποίες μπορούν να αναπτυχθούν στο πλαίσιο προγραμμάτων και παρεμβάσεων της κοινοτικής εργασίας:

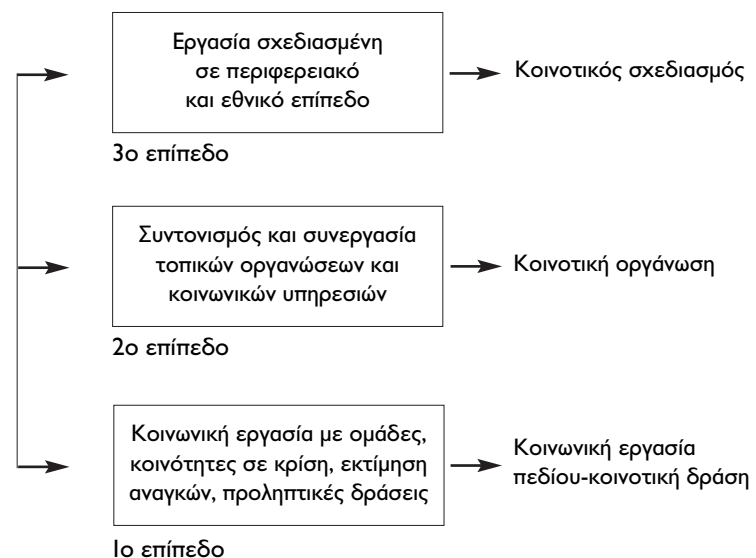
- Συστηματική κοινωνική έρευνα για τη μελέτη του κοινωνικού προφίλ και της πολιτισμικής ταυτότητας της κοινότητας.
- Εκτίμηση των κοινοτικών αναγκών και των προβλημάτων ευαίσθητων κοινωνικών ομάδων.
- Ευαισθητοποίηση και κινητοποίηση της κοινότητας σε ζητήματα κοινοτικής ανάπτυξης.
- Εμπλοκή των μελών της κοινότητας σε συλλογικές αποφάσεις.
- Αξιοποίηση των πόρων και των δυνατοτήτων της κοινότητας.
- Διαπραγμάτευση με κρατικές υπηρεσίες για τη διεκδίκηση πόρων και προγραμμάτων.
- Ανάπτυξη παραγωγικών δραστηριοτήτων προσανατολισμένων στις τοπικές συνθήκες και ανάγκες.
- Ανάπτυξη δομών συλλογικής δράσης και αλληλοβοήθειας.
- Συντονισμός και αξιοποίηση δικτύων κοινωνικών υπηρεσιών για την αποτελεσματική αντιμετώπιση των προβλημάτων.
- Ανάληψη δράσης για την κοινωνική αλλαγή ή για την αποτροπή δυσμενών για την κοινότητα αλλαγών.

Η συλλογική έκθεση *Community Work and Social Change* (Mayo 1998: 71) περιγράφει τρία επίπεδα κοινοτικής εργασίας: το πρώτο συνδέεται με τη λαϊκή συμμετοχή και την κοινοτική εργασία σε τοπικό επίπεδο, στη γειτονιά, τη συνοικία, το χωριό, και περιλαμβάνει εργασία

με άτομα, οικογένειες και ομάδες. Πρόκειται για κοινωνική εργασία πεδίου, η οποία ασκείται στο πλαίσιο της καθημερινής κοινωνικής ζωής των ατόμων και μπορεί να πάρει ποικίλες μορφές: για παράδειγμα, εκτίμηση αναγκών και έρευνα δράσης, άμεσες παρεμβάσεις σε καταστάσεις κρίσης, προληπτικές πρακτικές και αναπτυξιακές παρεμβάσεις. Συνδέεται ακόμη με μορφές κοινοτικής δράσης και πρωτοβουλιών από τα κάτω.

Το δεύτερο σχετίζεται με συνεργασία και συντονισμό τοπικών υπηρεσιών και επικεντρώνεται σε εργασία υπό την ομπρέλα οργανώσεων, ομοσπονδιών και ευρύτερων τοπικών φορέων, σε συνεργασία με τοπικές θεσμικές οντότητες και εθελοντικές οργανώσεις. Συνδέεται με τη στρατηγική της κοινοτικής οργάνωσης, η οποία αποτελεί μια προσπάθεια συντονισμού κοινωνικών υπηρεσιών και ενίσχυσης της συνεργασίας ανάμεσα σε τοπικούς θεσμούς και εθελοντικές οργανώσεις, με στόχο τη βελτίωση της αποτελεσματικότητας των προνοιακών θεσμών και των τοπικών οργανώσεων.

Το τρίτο επίπεδο παραπέμπει σε περιφερειακά και εθνικά σχεδιασμένη εργασία, για παράδειγμα εργασία σε ζητήματα οικονομικής ανάπτυξης, θέματα σχεδιασμού και περιβάλλοντος τα οποία εκτείνονται σε ευρύτερα από το τοπικό σύνορα. Αυτό το επίπεδο συνδέεται με τον κοινωνικό σχεδιασμό, μια στρατηγική που επιδιώκει μέσα από τη συστηματική έρευνα, τη γνώση και τον προγραμματισμό να σχεδιάσει μορφές δράσης και πρακτικές που αποσκοπούν σε ελεγχόμενες αλλαγές. Η προσέγγιση του κοινωνικού σχεδιασμού είναι μια προσέγγιση από τα πάνω, μια τεχνική σχεδιασμού και διοίκησης που αποσκοπεί σε αλλαγές σε κοινωνικό και δημόσιο επίπεδο. Προϋποθέτει ότι οι αλλαγές στις σύγχρονες κοινωνίες απαιτούν συστηματικό προγραμματισμό και την αξιοποίηση προσωπικού με ειδικές γνώσεις και δεξιότητες. Ο τοπικός πληθυσμός, που είναι η ομάδα στόχου, αντιμετωπίζεται ως καταναλωτές κοινωνικών υπηρεσιών, και η στρατηγική για αλλαγή τίθεται υπό την αιγίδα κεντρικών οργανώσεων και υπηρεσιών. Οι οργανώσεις εκτιμούν προβλήματα, εκτείνουν το φάσμα των υπηρε-

Σχήμα Ι. Επίπεδα κοινοτικής εργασίας

σιών τους και «εργάζονται για ανθρώπους και όχι με ανθρώπους» (Ronpby 1995: 75).

Στις σύγχρονες σύνθετες κοινωνικές συνθήκες κρίνεται απαραίτητη η αλληλόδραση και των τριών επιπέδων εργασίας. Ο βασικός πυρήνας κοινοτικής εργασίας εντοπίζεται σε δράσεις στο επίπεδο της γειτονιάς ή της συνοικίας, με στόχο την ευαισθητοποίηση της κοινότητας, την ενίσχυση της αλληλόδρασης των κατοίκων και τη δημιουργία μικρών οργανώσεων και ομάδων, μέσα από τις οποίες οι τελευταίοι αξιοποιούν διαθέσιμους πόρους, προβάλλουν διεκδικήσεις, σχεδιάζουν και αναπτύσσουν δράσεις για την κοινωνική αλλαγή (Ronpby 1995: 4). Οι παρεμβάσεις πρέπει να ενισχύονται από ένα κατάλληλο τοπικό περιβάλλον συντονισμένων κοινωνικών υπηρεσιών και οργανώσεων που θα είναι προσβάσιμες στους πολίτες και θα αντα-

ποκρίνονται στις ανάγκες τους. Παράλληλα, πρέπει να συνδέονται με τις ευρύτερες τάσεις και εφαρμογές κοινωνικής πολιτικής σε περιφερειακό, εθνικό και διεθνές επίπεδο, αντλώντας ιδέες και αξιοποιώντας εξωτερικούς πόρους.

Υπάρχουν διάφορες ταξινομήσεις των κατευθύνσεων της κοινοτικής εργασίας. Με βάση τον προσανατολισμό των πρακτικών διακρίνουμε δύο προσεγγίσεις.³ Η πρώτη είναι η «επαγγελματική»⁴ ή τεχνοκρατική και εστιάζεται στην ανάπτυξη της αυτογνωσίας και της αυτοβοήθειας των ατόμων, στη βελτίωση της αποτελεσματικότητας και της αποδοτικότητας των κοινοτικών παρεμβάσεων και στη συστηματοποίηση των αξιολογήσεων μέσα από μετρήσιμα κριτήρια. Δίνει έμφαση στο ζήτημα της συστηματικής εκπαίδευσης των κοινωνικών λειτουργών με στόχο την ανάπτυξη ενός ιδιαίτερου επαγγελματικού ήθους και της ικανότητας επιτέλεσης ρόλων και λειτουργιών στην καθημερινή εργασία. Η «επαγγελματική» προοπτική εστιάζει στην ανάπτυξη της ατομικής βοήθειας και του εθελοντισμού και στη διεύθυνση των κοινωνικών προβλημάτων με τρόπο που μάλλον υποκαθιστά παρά να εμπλουτίζει τις παροχές των δημόσιων υπηρεσιών.

Η δεύτερη είναι η ριζοσπαστική και αναπτύχθηκε υπό την επίδραση νεομαρξιστικών, φεμινιστικών και αντιρατσιστικών προσεγγίσεων. Τονίζει τη δυναμική συμβολή της κοινοτικής εργασίας στον μετασχηματισμό των υφιστάμενων κοινωνικών σχέσεων, μέσα από τη δράση με τις στερημένες κοινωνικές ομάδες, οι οποίες καλούνται να συνειδητοποιήσουν τις αιτίες των προβλημάτων τους, να αμφισβητήσουν τις πηγές της καταπίεσής τους και να αναπτύξουν εναλλακτικές μορφές δράσης εναντίον όλων αυτών. Η ανάληψη παρεμβατικής δράσης στοχεύει όχι μόνο στη βελτίωση της ζωής των καταπιεσμένων ομάδων, αλλά και στην αποκάλυψη της φύσης των υφιστάμενων εξουσιαστικών και καταπιεστικών σχέσεων ανάμεσα στους ανθρώπους. Έτσι, η δυναμική της δεν εξαντλείται σε ζητήματα διαχείρισης αναγκών, αλλά επεκτείνεται στην κριτική αναζήτηση των αιτιών της καταπίεσης και των κοινωνικών ανισοτήτων (Mayo 1998: 168).

Ανάλογα με το είδος και τη φύση της κοινοτικής εργασίας, ο Batten αναγνωρίζει δύο μεθόδους παρέμβασης (Batten 1967: 13, Freeman 1974, Mayo 1998: 70). Η πρώτη αφορά στις μη κατευθυντικές προσεγγίσεις (non-directive), όπου οι αποφάσεις και οι δράσεις λαμβάνουν χώρα με την ενεργητική συμμετοχή των μελών των ομάδων και χαρακτηρίζονται από διάθεση αυτοκαθορισμού τους. Είναι διαδικασία όπου οι ομάδες αναγνωρίζουν τις ανάγκες τους, βελτιώνουν την αυτοαντίληψη τους, διαμορφώνουν τις δικές τους στοχοθεσίες και εργάζονται για την πραγματοποίησή τους. Σε αυτή την περίπτωση τα κοινοτικά στελέχη εργάζονται όχι ως διαχειριστές ή καθοδηγητές των δράσεων, αλλά δίνοντας ερεθίσματα και βοηθώντας τα άτομα να πραγματοποιήσουν τις προσδοκίες τους.

Η συγκεκριμένη μέθοδος έχει έναν δημοκρατικό και συμμετοχικό χαρακτήρα, αλλά παρουσιάζει κάποια προβλήματα. Σε μια άνιση κοινωνία δεν είναι όλοι έτοιμοι να αναπτύξουν εναλλακτικές πρακτικές που αμφισβητούν την ανισότητα και την καταπίεση. Συχνά, οι μη κατευθυνόμενες πρακτικές οδηγούν σε ενίσχυση της υπάρχουσας τάξης πραγμάτων και στην αναπαραγωγή της κατανομής της δύναμης ανάμεσα στα μέλη και στις ομάδες στο εσωτερικό της κοινότητας (Filkin & Naish 1982: 36-47). Επίσης, είναι πιθανό οι ομάδες ή οικογένειες να παίρνουν αποφάσεις μάλλον για το δικό τους όφελος παρά για το κοινοτικό συμφέρον.

Η δεύτερη μέθοδος αποτελεί κατευθυντική προσέγγιση (directive approach). Σε αυτήν οι βασικές αποφάσεις λαμβάνονται από επίσημες ομάδες, συμβούλια και προγράμματα. Ο ρόλος των κρατικών υπηρεσιών και των κοινωνικών λειτουργών θεωρείται καθοριστικός, και η συμμετοχική δράση περιορίζεται στο πλαίσιο επιτροπών στο εσωτερικό αυτών των ομάδων. Η συγκεκριμένη μέθοδος υποβαθμίζει το δικαίωμα του ατόμου για αυτοκαθορισμό και μπορεί να οδηγήσει στη γραφειοκρατικοποίηση των δράσεων, όμως επιτρέπει στον κοινωνικό λειτουργό να παίξει έναν στρατηγικό ρόλο στην τοπική κοινωνία και να κατευθύνει αναπτυξιακές δράσεις και παρεμβάσεις.

Η κοινοτική εργασία μπορεί να ασκηθεί σε θεσμικό επίπεδο από κρατικές υπηρεσίες και σε κοινωνικό επίπεδο με πρωτοβουλίες από τα κάτω, από τοπικές οργανώσεις και κοινωνικά κινήματα. Μολονότι είναι πολύ συνηθισμένο οι κοινοτικές πρωτοβουλίες να προσλαμβάνουν τη μορφή μιας μεικτής οικονομίας παρεμβάσεων, μπορούμε να διακρίνουμε δύο βασικούς τύπους κοινοτικής εργασίας: την κυβερνητική κοινοτική εργασία (governmental community work) και τη μη κυβερνητική (non-governmental community work).

Σύμφωνα με τον Korazim-Korosi, η κυβερνητική εργασία είναι μια προσέγγιση από τα πάνω που βασίζεται σε κρατική πρωτοβουλία και πόρους, η οποία στοχεύει στην ανάπτυξη του κράτους πρόνοιας με ιδιαίτερη έμφαση στις «αδύναμες» κοινότητες και στις στερημένες κοινωνικές ομάδες. Βασικός στόχος της συγκεκριμένης μεθόδου είναι η κρατική ανάπτυξη μέσω της προαγωγής της κοινωνικής τάξης και σταθερότητας. Οι κοινωνικοί λειτουργοί δρουν ως όργανα που προάγουν μάλλον την κοινωνική σταθερότητα παρά την κοινωνική αλλαγή. Αντίθετα, η μη κυβερνητική εργασία αφορά σε πρωτοβουλίες από τα κάτω, από κοινωνικές ομάδες και κινήματα που στοχεύουν στην κοινωνική αλλαγή, κυρίως για λογαριασμό των μη προνομιούχων και ευπαθών κοινωνικών ομάδων. Αυτές οι πρακτικές υποστηρίζονται από μη κυβερνητικές οργανώσεις που απασχολούν επαγγελματίες, όταν αυτό είναι δυνατόν (Korazim-Korosi 2000: 281).

Με βάση το αναλυτικό αυτό σχήμα διακρίνουμε ορισμένες βασικές διαφορές στις δύο μεθόδους (βλ. [σχήμα 2](#) παρακάτω). Στην κυβερνητική κοινωνική εργασία βασικός φορέας των πρωτοβουλιών είναι το κράτος, οι πηγές χρηματοδότησης προέρχονται από τον δημόσιο τομέα διαμέσου της φορολογίας των πολιτών, και οι βασικοί στόχοι των προγραμμάτων είναι η ενίσχυση της λειτουργικότητας του συστήματος και της κοινωνικής τάξης. Το επίπεδο της συνθετότητας των πρακτικών περιορίζεται κατά κανόνα σε μια ξεχωριστή ομάδα εξυπηρετούμενων (π.χ. οι ηλικιωμένοι) και σε μια κατηγορία εργαζομένων (π.χ. κοινωνικοί λειτουργοί) η οποία υλοποιεί το πρόγραμμα. Οι πρακτικές παρέμ-

Χαρακτηριστικά	Κυβερνητική εργασία	Μεικτή οικονομία	Μη κυβερνητική εργασία
Τύπος πρωτοβουλιών	Από τα πάνω Γραφειοκρατική	↔	Από τα κάτω Δράσεις ομάδων βάσης & μη κυβερνητικών οργανώσεων
Πηγές μισθών και χρηματοδότηση προγραμμάτων	Φόροι, δημόσιος τομέας	↔	Η αγορά: ιδρύματα, ιδιωτικές συνεισφορές, συνδρομές μελών
Βασικοί στόχοι	Προαγωγή κοινωνικής τάξης και πολιτικής σταθερότητας	↔	Κριτική θεώρηση της πραγματικότητας, κοινωνική αλλαγή – κοινωνικά κινήματα, δικαιώματα πρόνοιας, μεταρρυθμίσεις
Επίπεδο συνθετότητας	Εργαζόμενοι ενός τομέα, ομάδες χρηστών	↔	Πολλαπλοί εταίροι, πρακτικές μακρο-επίπεδου, συμμαχίες
Βασικοί τύποι παρέμβασης	Αναζήτηση συναίνεσης, κοινοτική ανάπτυξη & συμμετοχή, προοδευτική νομοθεσία, επίλυση συγκρούσεων	↔	Συγκρουσιακή ζύμωση, αμφισβήτηση υπάρχουσας τάξης, συλλογική δράση, ενημερωτικές εκστρατείες, χρήση ΜΜΕ

Σχήμα 2. Βασικά χαρακτηριστικά κυβερνητικής και μη κυβερνητικής κοινοτικής εργασίας

βασης αναζητούν τη συναίνεση, την επίλυση συγκρούσεων και την κοινοτική ανάπτυξη μέσα από τη συμμετοχή.

Στη μη κυβερνητική κοινοτική εργασία οι πρωτοβουλίες ξεκινούν από τα κάτω, από μη κυβερνητικές οργανώσεις, κοινωνικές ομάδες και πρωτοβουλίες πολιτών. Οι πηγές χρηματοδότησης είναι ιδιωτικές οργανώσεις, συνδρομές μελών, οργανισμοί, ιδιωτικοί φορείς. Εδώ οι βασικοί στόχοι των προγραμμάτων έχουν αφετηρία μια κριτική θεώρηση της πραγματικότητας που προσβλέπει στην κοινωνική αλλαγή. Οι παρεμβάσεις είναι πολυεπίπεδες και οργανώνονται στη βάση κοινωνικών συμμαχιών και με τη συνεργασία εταίρων που επιδιώκουν αλλαγές που δύνανται να αναπτυχθούν και σε μακρο-επίπεδο. Οι παρεμβάσεις χαρακτηρίζονται από δυναμική αμφισβήτηση της υπάρχουσας τάξης, βασίζονται σε συλλογικές δράσεις και αξιοποιούν τα ΜΜΕ και τις δημόσιες καμπάνιες.

Το αναλυτικό σχήμα του Korazim-Korosí τονίζει τη σημασία της μη κυβερνητικής κοινοτικής εργασίας για την κοινωνική αλλαγή. Ωστόσο, σε πρακτικό επίπεδο, αυτή η άποψη παρουσιάζει σημαντικά προβλήματα. Αφενός, οι πρωτοβουλίες από τα κάτω, εξαιτίας της εξάρτησης από φορείς της ιδιωτικής πρωτοβουλίας, μπορεί να εκφυλιστούν σε ασήμαντες αλλαγές που ενισχύουν μια φιλανθρωπική αντίληψη, ενώ δεν αποκλείεται οι δραστηριότητες αυτές να αποτελέσουν το πρόσχημα για τη συρρίκνωση κοινωνικών δαπανών από το κράτος. Αφετέρου, η κυβερνητική κοινωνική εργασία είναι δυνατόν, σε γενικές γραμμές, να υπηρετεί την ενίσχυση της υπάρχουσας τάξης, αλλά αυτό δεν αποκλείει παρεμβάσεις κοινωνικών υπηρεσιών και ευαίσθητων κοινωνικών λειτουργιών που εργάζονται στον δημόσιο τομέα, για την προάσπιση της κοινωνικής δικαιοσύνης.

Για την υπέρβαση αυτών των αδυναμιών το συγγραφέας προτείνει ένα συνθετικό σχήμα, στο οποίο τονίζονται τέσσερις παραδοχές: πρώτον, η θεσμική κοινοτική εργασία οφείλει να γίνει λιγότερο μονοπωλιακή, με την ανάπτυξη ανεξάρτητων μη κυβερνητικών οργανισμών στους οποίους οι κοινωνικοί λειτουργοί μπορούν να αναπτύξουν

δράση περισσότερο υποστηρικτική· δεύτερον, η κοινοτική εργασία πρέπει να έχει διεπιστημονικό υπόβαθρο και να ενισχύει τη συνεργασία ανάμεσα σε διάφορους τύπους επαγγελματιών κοινοτικής εργασίας, με στόχο την πραγμάτωση αλλαγών μακρο-επιπέδου. Οι δύο επόμενες παραδοχές είναι συνέπεια των προηγούμενων και αναφέρονται στη διεύρυνση των πρακτικών της κοινοτικής εργασίας προς δύο κατευθύνσεις. Έτσι, η τρίτη παραδοχή αφορά στη διεύρυνση στο επίπεδο της πρακτικής με την αξιοποίηση δράσεων που συνδέονται με άλλες επιστήμες στους χώρους της υγείας, της εκπαίδευσης, του αστικού σχεδιασμού, της ψυχαγωγίας, της απασχόλησης και της τοπικής οικονομικής ανάπτυξης, και η τέταρτη στη νομιμοποίηση ενός ευρέως φάσματος παρεμβάσεων που γεφυρώνουν την κλασική κοινοτική εργασία και την κοινοτικά βασισμένη κοινωνική εργασία με τις πιο πρόσφατες πρακτικές μακρο-επιπέδου. Για την επίτευξη αυτού του στόχου είναι απαραίτητη η δημιουργία ανεξάρτητων διεπιστημονικών κέντρων κοινοτικής ανάπτυξης (Korazim-Korosí 2000: 286).

Αξίες, ρόλοι και δεξιότητες

Η κοινοτική εργασία είναι μια ανθρωποκεντρική προσέγγιση που αποσκοπεί στην ανθρώπινη ευημερία και την κοινωνική ανάπτυξη και δικαιοσύνη. Τα προγράμματα που χρησιμοποιεί έχουν ως απώτερο στόχο την κάλυψη των αναγκών των ανθρώπων και εμφορούνται από ορισμένες ανθρωποκεντρικές αξίες, οι οποίες οριοθετούν τα όρια δράσης και τις γενικές κατευθύνσεις των επαγγελματιών δραστηριοτήτων και των πρακτικών των κοινοτικών στελεχών. Στη συνέχεια παραθέτουμε τις πιο σημαντικές από αυτές τις αξίες:

- Η αναγνώριση της ιδιοσυστασίας της προσωπικότητας του κάθε ανθρώπου και της ικανότητάς του, όταν βρεθεί στο κατάλληλο περιβάλλον, να αλλάξει τον κόσμο γύρω του και να βελτιώνει τις συνθήκες διαβίωσής του.

- Η πίστη στη δυνατότητα των ανθρώπων να συνεργάζονται και να δημιουργούν υγιή περιβάλλοντα.
- Η αρχή της κοινωνικής δικαιοσύνης και της υπεράσπισης των δικαιωμάτων ευάλωτων και στερημένων κοινωνικών ομάδων.
- Ο σεβασμός του αξιακού συστήματος της κάθε κοινότητας και η αποδοχή των αρχών της πολυπολιτισμικότητας, του αμοιβαίου σεβασμού και αναγνώρισης των διαφορετικών πολιτισμικών ομάδων.
- Η αποδοχή της αξίας της συμμετοχής των πολιτών και της κοινωνικής αλληλεγγύης.
- Η πίστη στη βιώσιμη ανάπτυξη που σέβεται το περιβάλλον και το μέλλον των επερχόμενων γενεών.

Για την αποτελεσματική εργασία του κοινωνικού λειτουργού στο κοινοτικό περιβάλλον, εκτός από την κατανόηση και την αποδοχή των βασικών αξιών και αρχών της κοινοτικής εργασίας, απαιτείται και η ανάπτυξη συγκεκριμένων δεξιοτήτων. Οι δεξιότητες μπορεί να προέρχονται σε σημαντικό βαθμό από την πρακτική της κοινωνικής εργασίας (επικοινωνιακές δεξιότητες, έλεγχος των προκαταλήψεων, αυτογνωσία, προσεκτική «ακρόαση», συμβουλευτικές δεξιότητες κ.ά.).

Ωστόσο, η συστηματική ενασχόληση με κοινοτικά ζητήματα απαιτεί σεμιναριακή προπαρασκευή και εξειδίκευση στα ιδιαίτερα προβλήματα που το κοινοτικό στέλεχος αντιμετωπίζει στο σύνθετο κοινοτικό περιβάλλον. Για παράδειγμα, οφείλει να ασκηθεί σε ζητήματα διαχείρισης συγκρούσεων και διαπραγμάτευσης, συμβουλευτικής με ομάδες, σχεδιασμού και εκτίμησης αναγκών και σχεδιασμού προγραμμάτων. Επίσης, η άσκηση κοινοτικής εργασίας προϋποθέτει δέσμευση των επαγγελματιών στις αξίες της κοινοτικής εργασίας.

Σε θεωρητικό επίπεδο, τα κοινοτικά στελέχη πρέπει να διευρύνουν τις γνώσεις τους σε επιστημονικά πεδία, όπως η κοινωνική πολιτική, ο κοινωνικός σχεδιασμός, η κοινωνική έρευνα, τα ατομικά και κοινωνικά δικαιώματα, η παιδική και οικογενειακή προστασία, οι πολιτικές υγείας και η συμβουλευτική ομάδων. Επιπλέον, πρέπει να δια-

θέτουν γνώσεις για τις κοινωνικές και πολιτισμικές ιδιαιτερότητες της τοπικής κοινωνίας στο περιβάλλον της οποίας θα εργαστούν, για τις λειτουργίες των τοπικών οργανώσεων και για τα προγράμματα των υπηρεσιών πρόνοιας.

Σε επίπεδο πρακτικής, το κοινοτικό στέλεχος πρέπει να καλλιεργήσει ορισμένες δεξιότητες και να αναπτύξει ικανότητες στην άσκηση εργασίας στον τοπικό χώρο. Η Mayo παραθέτει έναν κατάλογο με πρακτικές, από τις οποίες ο κοινωνικός λειτουργός μπορεί να επιλέξει έναν συνδυασμό:

- Επικοινωνία με άτομα, ομάδες και οργανώσεις.
- Ενίσχυση του κοινοτικού προφίλ, εκτίμηση κοινοτικών πηγών και αναγκών.
- Ανάπτυξη μιας στρατηγικής ανάλυσης και σχεδιασμού σκοπών, αντικειμένων και στόχων.
- Διευκόλυνση της δημιουργίας ομάδων και υποστήριξη της ανάπτυξής τους.
- Διευθέτηση των συγκρούσεων εντός και μεταξύ ομάδων και οργανισμών.
- Συνεργασία και διαπραγμάτευση με οργανώσεις και επαγγελματίες κοινωνικών υπηρεσιών.
- Αποτελεσματική σύνδεση των σχεδιαστών με όσους εφαρμόζουν πολιτικές, ιδιαίτερα σε τοπικό επίπεδο.
- Γραπτή και προφορική επικοινωνία με άτομα, ομάδες και οργανώσεις.
- Εργασία με άτομα και συμβουλευτική βοήθεια.
- Διαχείριση πόρων, χρόνου, προσωπικού και προϋπολογισμού.
- Υποστήριξη ομάδων και οργανισμών για την εξασφάλιση πόρων.
- Καταγραφή και αξιολόγηση της διαδικασίας, και αποτελεσματική χρήση των πηγών.
- Ανάκληση των ομάδων και διευκόλυνση της διάλυσής τους.
- Ανάπτυξη, καταγραφή και αξιολόγηση των στρατηγικών παροχών ίσων ευκαιριών (Mayo 1998: 73).

Τα επαγγελματικά καθήκοντα του κοινοτικού στελέχους προσδιορίζουν και τους ρόλους που μπορεί να αναλάβει στο πλαίσιο των κοινοτικών παρεμβάσεων, οι οποίοι μπορούν να συνοψιστούν ως εξής:

Υποστηρικτής: Το κοινοτικό στέλεχος εισάγει προβληματισμούς και ερωτήματα που συμβάλλουν στην συνειδητοποίηση των προβλημάτων της κοινότητας από τα μέλη της. Ενθαρρύνει τους κατοίκους να συμμετάσχουν σε συλλογικές δράσεις με στόχο την αντιμετώπιση των κοινοτικών αναγκών, παίζοντας καταλυτικό ρόλο στη διαδικασία κοινωνικής αλλαγής. Επισημαίνουμε ότι ο ρόλος αυτός δεν είναι καθοδηγητικός και δεν σημαίνει μια εξουσιαστική σχέση του κοινοτικού στελέχους με τα μέλη της κοινότητας. Το κοινοτικό στέλεχος περιορίζεται στην παροχή κινήτρων και ερεθισμάτων και συμβάλλει στη διαμόρφωση ενός περιβάλλοντος που προσφέρει ευκαιρίες και δυνατότητες για συλλογική δράση, ανάπτυξη και ενδυνάμωση.

Σχεδιαστής προγραμμάτων: Το κοινοτικό στέλεχος αξιοποιεί τις γνώσεις του και συμμετέχει μαζί με άλλους επιστήμονες στον σχεδιασμό των κοινοτικών παρεμβάσεων και στη χάραξη των στρατηγικών στόχων των προγραμμάτων. Σημαντική είναι και η συμβολή του στον σχεδιασμό της συλλογικής δράσης και της κοινοτικής οργάνωσης της κοινότητας.

Κοινοτικός σύμβουλος: Η άσκηση συμβουλευτικής σε μέλη της κοινότητας, με στόχο αυτά να ανταποκριθούν σε ανάγκες και συγκρούσεις που ανακύπτουν, είναι από τα πιο σημαντικά καθήκοντα του κοινωνικού λειτουργού. Ο τελευταίος βοηθά τα μέλη της κοινότητας να ενημερωθούν για τις πηγές χρηματοδότησης προγραμμάτων, τις μεθόδους κάλυψης κοινοτικών αναγκών και τις υπάρχουσες υπηρεσίες κοινωνικής φροντίδας, στις οποίες μπορούν να απευθυνθούν.

Συνήγορος: Το κοινοτικό στέλεχος μεσολαβεί ανάμεσα στις ομάδες της κοινότητας και στις κρατικές οργανώσεις εκπροσωπώντας τα συμφέροντα των πρώτων. Συντάσσει εκθέσεις και υπομνήματα προς όφελος των μη προνομιούχων ατόμων και ομάδων στην κοινότητα και συνηγορεί για την προστασία των δικαιωμάτων τους.

Διαμεσολαβητής: Το κοινοτικό στέλεχος μεσολαβεί ανάμεσα στις διάφορες υποομάδες της κοινότητας και διαπραγματεύεται αιτήματα και διαφωνίες τους με βάση τις αξίες της κοινωνικής δικαιοσύνης και του σεβασμού της πολιτισμικής ετερότητας.

Αξιολογητής αναγκών: Ο εργαζόμενος στο πλαίσιο προγραμμάτων κοινοτικής παρέμβασης διερευνά τα προβλήματα και τα βασικά χαρακτηριστικά της κοινότητας, προκειμένου να εκτιμήσει τις ανάγκες της, αξιολογεί σε συνεργασία με άλλους εμπειρογνώμονες τα αποτελέσματα των κοινοτικών παρεμβάσεων και πρωτοβουλιών, και συντάσσει σχετικές εκθέσεις και εργασίες.

Συντονιστής και οργανωτής ομάδων: Το κοινοτικό στέλεχος αναλαμβάνει πρωτοβουλίες για την ενίσχυση των υφιστάμενων ομάδων και τη συγκρότηση νέων, οργανώνει και συντονίζει τη δράση συλλόγων και επιτροπών, και τις δημόσιες συζητήσεις σε κοινοτικά θέματα.

Διαχειριστής πόρων: Ο εργαζόμενος διαχειρίζεται οικονομικούς πόρους, τους οποίους εξασφαλίζει από διάφορους φορείς (κρατικές υπηρεσίες, κοινοτικές οργανώσεις, ιδιωτικές επιχειρήσεις κ.λπ.), και συχνά αναλαμβάνει τη διαχείριση και το συντονισμό του ανθρώπινου δυναμικού (εργαζομένων και εθελοντών) που εργάζεται ή εμπλέκεται σε κοινοτικά προγράμματα.

Η κοινότητα ως κοινωνικό σύστημα: Το συγκρουσιακό και το συναινετικό πρότυπο

Η κοινωνική εργασία δεν λαμβάνει χώρα σε ένα κενό αλλά σε ένα δομημένο περιβάλλον. Η έννοια της κοινότητας ως κοινωνικού συστήματος υποδηλώνει μια διακριτή οντότητα που έχει ορισμένο πληθυσμό, δομές, λειτουργίες, αξίες και σημαίνουσες αλληλοδράσεις των ατόμων με τους θεσμούς (Johnson 1983). Ως ένα σύστημα, η κοινότητα μπορεί να τοποθετηθεί «σε μια ιστορική και αναπτυξιακή προ-

οπτική και να κατανοείται μέσα από τα συμφραζόμενα των κοινωνικών αλλαγών, των τάσεων και των σχεδιασμών για το μέλλον» (Herworth, Rooney & Larsen 1997: 12).

Οι διάφορες προσεγγίσεις της κοινότητας ως κοινωνικού συστήματος διακρίνονται σε αυτές που τονίζουν τα συναινετικά χαρακτηριστικά του συστήματος (συναινετικό πρότυπο)⁵ και σε όσες επικεντρώνονται στις συγκρουσιακές του όψεις (συγκρουσιακό πρότυπο).⁶ Το συναινετικό πρότυπο έχει επηρεαστεί από τον δομολειτουργισμό και ιδιαίτερα από τις κοινωνιολογικές θεωρίες των Parsons και Merton.⁷ Με βάση αυτή την προσέγγιση, η κοινωνία συγκροτείται από αλληλεξαρτώμενα συστήματα και υποσυστήματα πολλών διαφορετικών ειδών, το καθένα από τα οποία έχει τις δικές του δυναμικές και λειτουργίες. Για να διατηρήσει τη συνοχή του, το σύστημα πρέπει να ανταποκρίνεται, σε σημαντικό βαθμό, στις ανάγκες, στα κίνητρα και στις επιδιώξεις των ατόμων. Διάφορα κοινωνικά προβλήματα μπορούν να διαταράξουν την τάξη του συστήματος. Το σύστημα έχει μια ποικιλία μηχανισμών ενσωμάτωσης των προβληματικών καταστάσεων, οι οποίοι στηρίζονται σε διορθωτικές κινήσεις και παρεμβάσεις. Μέσα από τους ρυθμιστικούς μηχανισμούς το σύστημα μπορεί να επανέλθει σε μια νέα κατάσταση ισορροπίας.

Σύμφωνα με τον Parsons, κάθε σύστημα αντιμετωπίζει ορισμένα βασικά λειτουργικά προβλήματα: (α) την *επίτευξη των τιθέμενων στόχων* μέσα από τον συντονισμό των δραστηριοτήτων του· (β) την *προσαρμογή* στο περιβάλλον, κάτι που υποδηλώνει την αξιοποίηση και τη χειραγώγηση του περιβάλλοντος χώρου για την απόκτηση των μέσων (κατασκευή εργαλείων, συσσώρευση κεφαλαίου κ.λπ.) που κρίνονται απαραίτητα για την πραγμάτωση των στόχων· (γ) την *ενσωμάτωση*, που αποβλέπει στην εδραίωση και ενίσχυση της αλληλεγγύης και της συνοχής ανάμεσα στα μέρη του συστήματος· και (δ) τη *διατήρηση των προτύπων και τη διαχείριση της έντασης*, δηλαδή την προσπάθεια συμφιλίωσης των προτύπων και των αιτημάτων που επιβάλλονται στα άτομα από τη συμμετοχή τους σε διαφορετικά υπο-

συστήματα (για παράδειγμα, από τη συμμετοχή ενός μειονοτικού μουσουλμάνου τόσο στο θρησκευτικό υποσύστημα της μειονότητας όσο και σε θεσμούς της κυρίαρχης κοινωνίας, όπως είναι ο στρατός). Αν υπάρχει σύγκρουση ρόλων ή κανονιστική ασυμβατότητα, τότε το σύστημα κλυδωνίζεται και εισέρχεται σε μια φάση διαχείρισης της έντασης (Devereux 1996: 153).

Για τους δομολειτουργιστές η κοινωνία χρειάζεται κοινά αποδεκτούς στόχους, όπως η οικογενειακή επιτυχία, η επαγγελματική εξέλιξη, η πρόοδος των παιδιών, και ορισμένα μέσα για την επίτευξη των στόχων. Η εκπλήρωση των επιδιώξεων και η απόκτηση των μέσων απαιτούν αφενός την κοινωνικοποίηση των νέων μελών της, ώστε να εσωτερικεύσουν τις αξίες και τα πολιτισμικά πρότυπα που κυριαρχούν στην κοινωνία, και αφετέρου τον αποτελεσματικό έλεγχο συμπεριφορών που προκαλούν αναστατώσεις (Ritzer 1996: 50-51).

Η συναινετική προσέγγιση βλέπει την κοινότητα ως ένα σύστημα σε κατάσταση δυναμικής ισορροπίας. Οι συγκρούσεις εγγράφονται στην επιφάνεια του κοινωνικού συστήματος και οφείλονται σε ατομικές ή συλλογικές παθολογίες, στην ύπαρξη υπολειμματικών αναγκών που συνδέονται με βιολογικές ή ψυχολογικές καταστάσεις, και σε δυσλειτουργίες επιμέρους θεσμών. Συνιστούν εκτροπές της συμπεριφοράς που μπορούν να αντιμετωπιστούν με αποτελεσματικούς μηχανισμούς κοινωνικού ελέγχου. Η εκδήλωση των συγκρούσεων μπορεί να οδηγήσει σε προσωρινή κατάσταση κρίσης του συστήματος. Ωστόσο, το σύστημα έχει τη δυνατότητα να υπερβεί τη σύγκρουση, να αναζητήσει μια νέα μορφή ισορροπίας και, με τη βοήθεια των κατάλληλων μηχανισμών και προγραμμάτων, να θεραπεύσει τα υπολειμματικά του μέρη και να διατηρήσει ή να επαναφέρει την κοινωνική συνοχή.

Υπό αυτό το πρίσμα, πρακτικές της κοινωνικής εργασίας όπως η συμβουλευτική και η ενδυνάμωση μπορούν να συμβάλουν στη λειτουργική προσαρμογή των ατόμων και των ομάδων στο σύστημα, στη βελτίωση των παρεχόμενων υπηρεσιών και στην ανάπτυξη αποτελε-

σματικών προγραμμάτων κοινωνικής πρόνοιας. Η προσαρμογή μάλλον, παρά η κοινωνική αλλαγή, συνιστά τον βασικό στόχο αυτής της προσέγγισης.

Με βάση το συναινετικό πρότυπο, οι κοινότητες μπορούν να αναπτυχθούν μέσα από συναινετικές διαδικασίες προβάλλοντας την αμοιβαιότητα και την αλληλεγγύη των μελών τους, προάγοντας την κοινωνική σταθερότητα και την αρμονία και υπερβαίνοντας τις ανταγωνιστικές και συγκρουσιακές σχέσεις.⁸ Με εξαίρεση τη ριζοσπαστική θεωρία της κοινοτικής εργασίας και την προσέγγιση της κοινοτικής δράσης, οι οποίες αντλούν τις θέσεις τους από το συγκρουσιακό πρότυπο, το μεγαλύτερο μέρος της εφαρμοζόμενης κοινοτικής εργασίας, ιδίως τα μοντέλα της κοινοτικής οργάνωσης, του κοινωνικού σχεδιασμού και της κοινοτικής ανάπτυξης, βασίζονται στο συναινετικό πρότυπο (Ronby 1995: 75).

Το συγκρουσιακό πρότυπο αντλεί στοιχεία από διαφορετικές μεταξύ τους θεωρίες, όπως η δαρβινική θεωρία για την αέναη πάλη των ειδών για τη φυσική εξέλιξη, η θεώρηση του Hobbes για την κατάσταση του ανθρώπου και της κοινωνίας όπου διεξάγεται ένας πόλεμος όλων εναντίον όλων, και η θεωρία του διαλεκτικού υλισμού του Μαρξ. Βασική θέση των συγκρουσιακών θεωριών είναι ότι οι κοινωνίες χαρακτηρίζονται από σύγκρουση συμφερόντων και αξιών μεταξύ διαφορετικών ομάδων. Η εκάστοτε ισορροπία του συστήματος βασίζεται σε έναν συσχετισμό δύναμης ανάμεσα σε αντιτιθέμενες ομάδες και κοινωνικές τάξεις, η δε δυναμική της σύγκρουσης καθορίζει σε σημαντικό βαθμό και την εξέλιξη της κοινωνίας. Ανάλογα με το πλαίσιο στο οποίο παρατηρούνται οι συγκρούσεις, μπορούμε να διακρίνουμε τρεις διαφορετικές προσεγγίσεις που εντοπίζουν και εξετάζουν τις συγκρουσιακές σχέσεις και καταστάσεις, αντίστοιχα, στο επίπεδο των ταξικών σχέσεων, στο επίπεδο της πολιτισμικής σύγκρουσης και στο πλαίσιο των σχέσεων δύναμης και εξουσίας.

Σύμφωνα με την πρώτη προσέγγιση, που έχει μαρξιστική προέλευση, επίκεντρο της σύγκρουσης είναι οι υλικές σχέσεις παραγω-

γής, στο πλαίσιο των οποίων διαμορφώνεται μια ανταγωνιστική σχέση ανάμεσα στην άρχουσα και την εργατική τάξη. Οι ταξικές σχέσεις και οι κοινωνικές αντιθέσεις διαχέονται σε όλες τις σφαίρες του κοινωνικού συστήματος και επηρεάζουν καθοριστικά τις συνθήκες ύπαρξης και την ποιότητα ζωής των κοινωνιών. Οι παρεμβάσεις στην κοινότητα επηρεάζουν τον συσχετισμό της δύναμης ανάμεσα σε καταπιεζόμενες και καταπιεστικές κοινωνικές ομάδες. Μια ριζοσπαστική κοινωνική εργασία δεν πρέπει να συμβάλλει ούτε στη συγκάλυψη των αντιθέσεων ούτε στην αναπαραγωγή των δομών του κοινωνικού συστήματος με ρυθμίσεις και βελτιώσεις προνοιακού χαρακτήρα που αφήνουν ανέγγιχτες τις κοινωνικές δομές, με αποτέλεσμα αυτές να ενισχύουν και να αναπαράγουν τις υφιστάμενες ανισότητες. Αντίθετα, μια ριζοσπαστική κοινωνική εργασία πρέπει να συνδέει τις παρεμβάσεις της με τη δράση της εργατικής τάξης, και να ενισχύει το βαθμό συνειδητοποίησης των προβλημάτων των καταπιεσμένων και των δυνατοτήτων για πρόκληση δομικών αλλαγών. Η κοινοτική δράση πρέπει να κατατείνει στην καταπολέμηση των αιτιών που παράγουν τη φτώχεια και την εξαθλίωση, και να συμβάλλει στη διαμόρφωση των όρων για την έλευση μιας άλλης, μη καταπιεστικής αταξικής κοινωνίας (Corrigan & Leonard 1978).

Σύμφωνα με την πολιτισμική προσέγγιση, η βάση της σύγκρουσης είναι οι διαφορές ανάμεσα σε ξεχωριστές πολιτισμικές οντότητες και ομάδες. Διαφορετικοί πολιτισμοί συγκρούονται μεταξύ τους και επιδιώκουν την οικονομική και ιδεολογική κυριαρχία σε βάρος του άλλου. Σύμφωνα με τη θεωρία του Χάντιγκτον για τη σύγκρουση των πολιτισμών, στον μεταψυχροπολεμικό κόσμο η παγκόσμια πολιτική έχει γίνει πολυπολική και πολυπολιτισμική (Χάντιγκτον 1999: 32-33). Οι πιο σημαντικές διαφορές μεταξύ των λαών δεν είναι πλέον ιδεολογικές, πολιτικές και οικονομικές, αλλά διαφορές κουλτούρας. Το κυρίαρχο μοντέλο πολιτικής και οικονομικής ανάπτυξης διαφέρει από πολιτισμό σε πολιτισμό. Οι άνθρωποι ταυτίζονται με ομάδες που προσδιορίζονται με βάση την κουλτούρα: φυλές, εθνικές ομάδες, θρη-

σκευτικές κοινότητες και έθνη. Οι πιο σημαντικές συγκρούσεις δεν είναι μεταξύ κοινωνικών τάξεων, πλουσίων και φτωχών, αλλά μεταξύ λαών που ανήκουν σε διαφορετικές πολιτισμικές οντότητες (Χάντιγκτον 1999: 23-24).

Σήμερα οι συγκρούσεις διεξάγονται ανάμεσα στους μεγάλους πολιτισμούς.⁹ Τα κοινά πολιτισμικά σημεία και οι διαφορές διαμορφώνουν τα συμφέροντα, τους ανταγωνισμούς και τις σχέσεις των κρατών. Οι μεμονωμένες συγκρούσεις με τις μεγαλύτερες πιθανότητες να εξελιχθούν σε ευρύτερους πολέμους είναι οι συγκρούσεις μεταξύ ομάδων και κρατών με διαφορετικούς πολιτισμούς. Σε τοπικό επίπεδο, ο τρόπος ζωής και τα πρότυπα συμπεριφοράς στην κοινότητα διαμορφώνονται με βάση τις υποβόσκουσες υποπολιτισμικές συγκρούσεις.

Τέλος, μια τρίτη προσέγγιση εστιάζει στις σχέσεις εξουσίας και δύναμης και υποστηρίζει ότι οι συγκρούσεις στηρίζονται σε ανταγωνιστικές σχέσεις που παράγονται με βάση κριτήρια ιδιοκτησίας, κύρους και εξουσίας. Η σύγκρουση διεξάγεται ανάμεσα σε αντιμαχόμενες κοινωνικές τάξεις, ανάμεσα σε πολιτικά κόμματα με κριτήριο τη διεκδίκηση της εξουσίας και σε ομάδες που κατέχουν υψηλή θέση στην κοινωνική ιεραρχία με βάση το κύρος. Μια εκδοχή αυτής της προσέγγισης είναι το μοντέλο της διαλεκτικής των συγκρούσεων του Dahrendorf, σύμφωνα με το οποίο η σύγκρουση είναι δομικό στοιχείο κάθε κοινωνικής οργάνωσης. Η σύγκρουση αναπτύσσεται βασικά ανάμεσα σε δύο κατηγορίες ρόλων: τους κατόχους κυρίαρχων θέσεων και τους υποκείμενους σε εξουσία. Η σύγκρουση εμφανίζεται στο εσωτερικό των θεσμικών υποσυστημάτων αλλά και στις άτυπες κοινωνικές ομάδες και στις τοπικές κοινωνίες, και συνήθως οργανώνεται γύρω από διαφορετικές ομάδες συμφερόντων, οι οποίες μπορούν να εξελιχθούν σε ομάδες σύγκρουσης (Dahrendorf 1958: 115-127, και Dahrendorf 1959). Τα συμφέροντα των διάφορων φορέων δράσης (άτομα, ομάδες, οργανώσεις) μπορεί να είναι έκδηλα ή λανθάνοντα.

Μια διαφορετική εκδοχή αυτής της προσέγγισης βασίζεται στη θεωρία του Μισέλ Φουκώ για τη μικροφυσική της εξουσίας. Με βάση

την τελευταία, η εξουσία δεν νοείται ως ένα σύνολο θεσμών και μηχανισμών του κράτους, αλλά ως ένα πλήθος σχέσεων δύναμης που ενυπάρχουν στον κάθε χώρο και είναι συστατικές της οργάνωσής του. Η εξουσία έρχεται από τα κάτω και αγγίζει κάθε ομάδα, σχέση, άτομο και θεσμό. Η εξουσία έχει σχεσιακό χαρακτήρα, δεν μπορεί να υπάρξει παρά μόνο σε συνάρτηση με μια πολλαπλότητα σημείων αντίστασης (Φουκώ 1978: 115-119). Με βάση αυτή τη θεώρηση, κάθε τοπική κοινωνία οργανώνεται γύρω από ένα σύνθετο πλέγμα σχέσεων εξουσίας, και η κάθε στρατηγική παρέμβασης, της οποίας η κατεύθυνση δεν έχει εξ' ορισμού προσδιοριστεί, εγκαθιδρύει ένα νέο πεδίο συγκρούσεων.

Δεν είναι στις προθέσεις μας μια διεξοδική κριτική των συναινετικών και των συγκρουσιακών θεωριών. Αξίζει ωστόσο να κάνουμε ορισμένες παρατηρήσεις για τις επιδράσεις αυτών των μοντέλων στην κοινωνική εργασία. Οι συναινετικές θεωρίες είναι αυτές που έχουν επηρεάσει περισσότερο την πρακτική της κοινωνικής εργασίας σε κοινοτικό επίπεδο. Ζητήματα όπως η προσαρμογή, η λειτουργικότητα, η αλληλεγγύη, η ευταξία και η σταθερότητα υπήρξαν βασικές κατευθύνσεις στις κοινοτικές πρακτικές και προσδιόριζαν τα όρια των παρεμβάσεων. Αντίθετα, το ζήτημα της αλλαγής περιορίζεται σε λειτουργίες του συστήματος, κυρίως στη βελτίωση της παροχής υπηρεσιών στην κοινότητα.

Οι θεωρίες κοινωνικής σύγκρουσης ξεκινούν από μια κριτική και περισσότερο διεξοδική θεώρηση της υπάρχουσας κοινωνίας, ωστόσο παρουσιάζουν σημαντικές αδυναμίες ως προς την επεξεργασία πρακτικών μοντέλων κοινοτικής δράσης. Πράγματι, η ριζοσπαστική κοινοτική εργασία αμφισβητεί την υπάρχουσα κατανομή δύναμης στην κοινότητα και προτείνει αλλαγές είτε μέσω της σύνδεσης της τοπικής συλλογικής δράσης με την ταξική πάλη, είτε μέσα από τις πρακτικές των κοινωνικών κινημάτων. Η πρώτη εκδοχή είχε ασκήσει σημαντική επιρροή, σε θεωρητικό επίπεδο, σε ένα τμήμα της κοινωνικής εργασίας, αλλά δεν είχε αντίστοιχη επίδραση στην πρακτική της,

αφού ουδέποτε διαμορφώθηκε ένα ευδιάκριτο μοντέλο μαρξιστικής πρακτικής και μεθοδολογίας στην κοινωνική εργασία. Στην τελευταία δεκαετία του 20ού αιώνα, μετά την κατάρρευση του υπαρκτού σοσιαλισμού, η συζήτηση για την προοπτική συγκρότησης μιας ορθόδοξης μαρξιστικής κοινοτικής εργασίας έχει ατονήσει ακόμη περισσότερο. Η δεύτερη εκδοχή φαίνεται να έχει μεγαλύτερες προοπτικές συγκρότησης και δείχνει να απασχολεί πολλούς από τους σύγχρονους μελετητές της κοινότητας.¹⁰ Περιλαμβάνει τη σύνδεση της κοινοτικής εργασίας με τις πρακτικές των κοινωνικών κινημάτων και την ανάπτυξη δράσης προς όφελος των ευπαθών κοινωνικών ομάδων με απώτερο στόχο τη διαμόρφωση ευρύτερων κοινωνικών αλλαγών.

Τόσο οι συναινετικές όσο και οι συγκρουσιακές θεωρίες δέχτηκαν έντονη κριτική. Σταδιακά έγιναν προσπάθειες είτε για την ανάπτυξη συνθετικών μοντέλων που επιδίωκαν τη θεωρητική ενσωμάτωση των δύο παραπάνω εκδοχών (Van den Berghe 1963: 695-705), χωρίς πάντως μεγάλη επιτυχία, είτε για τη σύνδεση των δομικών αναλύσεων με τις εννοήσεις της μικροκοινωνιολογίας και με τις σχέσεις σε μικρότερες κοινωνικές οργανώσεις, όπως είναι η γεωγραφική κοινότητα. Ένα παράδειγμα τέτοιας εργασίας είναι η εθνομεθοδολογική προσέγγιση του Coleman.

Ο συγγραφέας εξέτασε τόσο τους μηχανισμούς ενσωμάτωσης όσο και τους μηχανισμούς σύγκρουσης και αποσύνθεσης μιας τοπικής κοινωνίας. Διαφορετικές στάσεις, αξίες και πεποιθήσεις ευνοούν την κοινωνική σύγκρουση και μπορούν να αποτελέσουν εστίες σύγκρουσης που θα οδηγήσουν σε κοινωνικές αλλαγές με θετικό ή αρνητικό χαρακτήρα. Αντίστροφα, η ύπαρξη κοινών προβλημάτων, κοινών συμφερόντων, αξιών και πεποιθήσεων οδηγεί στη συντονισμένη δράση και ενισχύει την κοινωνική ενσωμάτωση. Ωστόσο, ανόμοιες δραστηριότητες και διαφορετικοί ρόλοι δεν σημαίνουν απαραίτητα σύγκρουση. Όταν οι φορείς δράσης δεν διαποτίζονται από ανταγωνιστικές ιδέες και στόχους, τότε οι δραστηριότητες μπορούν να απολήξουν στην ενίσχυση της λειτουργικής προσαρμογής των επιμέρους στοι-

χειών του συστήματος και της οργανικής αλληλεγγύης της τοπικής κοινωνίας.¹¹

Από τη σκοπιά της δομολειτουργικής ανάλυσης, κάθε κοινότητα μπορεί να γίνει αντικείμενο μελέτης τόσο σε ένα οριζόντιο επίπεδο, το οποίο αφορά στην αλληλόδραση των δομών της κοινότητας στο εσωτερικό της, όσο και σε ένα κάθετο, το οποίο διερευνά τις σχέσεις της κοινότητας με άλλες κοινωνίες, υπερτοπικούς θεσμούς και οργανώσεις. Σε σχέση με τις εσωτερικές διεργασίες, η εστίαση είναι διττή. Συνδέεται με τη μελέτη της κοινότητας ως μιας ολότητας αλλά και ως ενός πλαισίου δραστηριοτήτων και λειτουργιών που αναπτύσσονται στα επιμέρους υποσυστήματα (Johnson 1983). Στη συνέχεια θα παρουσιάσουμε δύο γνωστές προσεγγίσεις της κοινότητας, οι οποίες επικεντρώνονται στις λειτουργίες του κοινοτικού συστήματος και στη σημασία που έχουν για την αναπαραγωγή του.

Αναφορικά με την κοινωνική εργασία, ο Johnson παρουσιάζει μια πρόταση για τη μελέτη της κοινότητας ως μιας ενότητας που περιλαμβάνει επτά διακριτές διαστάσεις. Από αυτές οι πέντε παραπέμπουν σε αντίστοιχα υποσυστήματα της κοινότητας (το οικονομικό, το πολιτικό, το εκπαιδευτικό, το κοινωνικοπολιτισμικό και το σύστημα παροχής προσωπικών κοινωνικών υπηρεσιών), και οι υπόλοιπες δύο σε ορισμένες βασικές όψεις του κοινοτικού χώρου (στο ίδιο: 225-227). Από τις δύο τελευταίες, η πρώτη αφορά στη γεωγραφική θέση, στην ιστορική πορεία, στα δημογραφικά και πολιτισμικά χαρακτηριστικά του χώρου, και η δεύτερη σε γενικές θεωρήσεις (general considerations) για την κοινότητα, όπως τα τρέχοντα ενδιαφέροντα, οι τρόποι επίλυσης των προβλημάτων, ο βαθμός της αυτονομίας, οι δυνάμεις και οι αδυναμίες του τοπικού με όρους ποιότητας ζωής. Στο αναλυτικό σχήμα του Johnson η κοινωνική οργάνωση της τοπικής κοινωνίας παρουσιάζεται με τέτοιο τρόπο, ώστε επιτρέπει στον ερευνητή να αναδείξει τους πόρους και τις δυναμικές της τοπικής κοινωνίας, καθώς επίσης τα δίκτυα και τις αλληλοδράσεις του επίσημου και του άτυπου συστήματος παροχής κοινωνικής φροντίδας.

Σύμφωνα με το σχήμα αυτό, το οικονομικό υποσύστημα περιλαμβάνει τις λειτουργίες παραγωγής, διανομής και κατανάλωσης της κοινότητας. Για τη μελέτη του απαιτείται (α) η καταγραφή των δομών απασχόλησης καθώς και των εμπορικών και βιομηχανικών μονάδων της κοινότητας, και (β) η διερεύνηση του ρόλου των ηγετικών προσώπων στις τοπικές επιχειρήσεις και της σταθερότητας των οικονομικών λειτουργιών.

Το πολιτικό υποσύστημα περιλαμβάνει τις δομές και τις λειτουργίες των κυβερνητικών μονάδων, τις λειτουργίες των νομικών υπηρεσιών και της δικαιοσύνης, τα πολιτικά κόμματα, τις δημόσιες υπηρεσίες και τις επιδράσεις του πολιτικού συστήματος στο σύστημα κοινωνικής φροντίδας. Το εκπαιδευτικό σύστημα περιλαμβάνει τις εκπαιδευτικές δομές και λειτουργίες, τη διοίκηση των εκπαιδευτικών μονάδων, τις σχολικές μονάδες, τις δράσεις των μαθητικών κοινοτήτων εκτός σχολείου και τη σχέση των εκπαιδευτικών μονάδων με τις ευρύτερες δομές.

Το κοινωνικοπολιτισμικό σύστημα περιλαμβάνει τις θρησκευτικές οργανώσεις, τις θρησκευτικές ιδέες και τις επιδράσεις στο σύστημα της κοινωνικής φροντίδας, τις πολιτισμικές δράσεις, τις ψυχαγωγικές δραστηριότητες, τις πολιτισμικές πηγές (βιβλιοθήκη, νεολαιίστικα στέκια, μουσεία κ.λπ.), τις τοπικές ομάδες και τους συλλόγους, τα ΜΜΕ στην κοινότητα, τις διακριτές εθνοτικές και πολιτισμικές ομάδες, και τα πρόσωπα που διαθέτουν κύρος και φήμη στην τοπική κοινωνία. Τέλος, το σύστημα ανθρώπινων υπηρεσιών περιλαμβάνει τις υπηρεσίες και τους θεσμούς κοινωνικής μέριμνας και φροντίδας υγείας και τους άτυπους θεσμούς κοινωνικής προστασίας που αναπτύσσονται στην κοινότητα.

Η ανάπτυξη ενός επαρκούς συστήματος κοινωνικής παροχής σε μια κοινότητα απαιτεί την αξιοποίηση πόρων που προέρχονται από εσωτερικές και εξωτερικές πηγές. Η εξασφάλιση συνεχών εισροών εξαρτάται από τη δυναμική που η τοπική κοινωνία αναπτύσσει. Η σημασία του ανθρώπινου κεφαλαίου είναι καθοριστική τόσο για την

αξιοποίηση πόρων της τοπικής κοινωνίας και ευκαιριών που προέρχονται από υπερτοπικά προγράμματα, όσο και για τη διαμόρφωση αποτελεσματικού βαθμού επικοινωνίας ανάμεσα στα μέλη της κοινότητας και τον συντονισμό των δυνάμεών της για την απάντηση στα υφιστάμενα προβλήματα.

Μια άλλη κλασική προσέγγιση της κοινότητας ως κοινωνικού συστήματος γίνεται από τον Warren (1963). Σύμφωνα με την εν λόγω προσέγγιση, το κοινωνικό σύστημα συνιστά έναν συνδυασμό ενοτήτων και υποσυστημάτων, τα οποία επιτελούν διακριτές αλλά αλληλένδετες λειτουργίες. Αυτές μπορούν να συνοψιστούν ως εξής:

1. Οικονομία: ένας κύκλος οικονομικών δραστηριοτήτων που εκτείνονται στη σφαίρα της παραγωγής, της διανομής και της κατανάλωσης, και μέσα από τις οποίες η τοπική κοινωνία εξασφαλίζει την αναπαραγωγή της αξιοποιώντας υλικούς πόρους και υπηρεσίες.

2. Κοινωνικοποίηση: η διαδικασία μέσω της οποίας η κοινότητα αναπαράγει και μεταβιβάζει τις επικρατούσες κοινωνικές αξίες, γνώσεις και πρότυπα συμπεριφοράς. Εδώ ο ρόλος του εκπαιδευτικού μηχανισμού και των τοπικών σχολείων είναι εξίσου σημαντικός με τον ρόλο του οικογενειακού συστήματος και της τοπικής ηγεσίας.

3. Κοινωνικός έλεγχος: η διαδικασία μέσω της οποίας επιτυγχάνεται η αποδοχή των κανόνων που ρυθμίζουν την κοινωνική ζωή. Υπάρχουν δύο είδη κοινωνικού ελέγχου: (α) ο επίσημος, που ασκείται από τον κυβερνητικό μηχανισμό, συγκεκριμένα από φορείς όπως η αστυνομία, το δικαστήριο, οι υπηρεσίες επιμελητών, και (β) ο ανεπίσημος, ο οποίος λαμβάνει χώρα στο επίπεδο της κοινότητας και σχετίζεται με τους περιορισμούς των κανόνων της τοπικής κουλτούρας. Η κάθε κοινότητα διαθέτει ένα ξεχωριστό σύστημα άτυπων κανόνων κοινωνικού ελέγχου και ένα διαφορετικό σύστημα τιμωρίας.

4. Κοινωνική συμμετοχή: η δυναμική που αναπτύσσει η τοπική κοινωνία, και η οποία συναρτάται προς την ανάπτυξη συλλογικών δράσεων, οργανώσεων και ομάδων σε τοπικό επίπεδο και προς τον βαθμό συμμετοχής των μελών της κοινότητας σ' αυτές τις δράσεις.

5. Αμοιβαία υποστήριξη: σχετίζεται με τα δίκτυα παροχής υπηρεσιών φροντίδας και υγείας σε θεσμικό επίπεδο, δηλαδή με το επίσημο σύστημα κοινωνικής φροντίδας και το ανεπίσημο που αναπτύσσεται στο πλαίσιο της οικογένειας και της συνοικίας (Hershenson & Power 1987: 216).

Το μοντέλο του Warren υποστηρίζει ότι για την ικανοποιητική λειτουργία του συστήματος της κοινότητας τα μέλη της πρέπει να εμπλέκονται σε άμεσες διαπροσωπικές σχέσεις, πρέπει να υπάρχει μια ευρεία κατανομή της εξουσίας σε όλο το φάσμα της κοινότητας, μια ποικιλία ομάδων (εθνοτικές, ενδιαφέροντος και θρησκευτικές) με υψηλό βαθμό συνεργασίας και κάποιας μορφής κοινωνικός έλεγχος των μελών. Ο συγγραφέας τονίζει ότι λίγες κοινότητες διαθέτουν όλα αυτά τα χαρακτηριστικά.

Οι αναλύσεις των Johnson και Warren παρέχουν ορισμένα χαρακτηριστικά αναλυτικά εργαλεία για την κοινοτική μελέτη, ωστόσο χαρακτηρίζονται από λειτουργισμό και είναι προσαρμοσμένα στο χαρακτήρα των προηγμένων κοινοτήτων της αγγλοσαξονικής κοινωνίας. Η κοινότητα αποτελεί ένα σύνολο αλληλοεπηρεαζόμενων λειτουργιών που ρυθμίζουν την κοινωνική ζωή, ενώ οι συγκρουσιακές καταστάσεις υποβαθμίζονται. Το ζητούμενο για τους συγγραφείς είναι μάλλον η αναπαραγωγή των λειτουργιών και ο έλεγχος των προβληματικών καταστάσεων παρά η ριζική αντιμετώπισή τους.

Οι προαναφερθείσες προσεγγίσεις της κοινότητας εστιάζονται στις λειτουργίες της κοινότητας. Σύμφωνα με αυτές, μια επαρκής και δυναμική κοινότητα είναι σε θέση να αναπτύξει αποτελεσματικά τις λειτουργίες των υποσυστημάτων της και να διαμορφώσει τους κατάλληλους όρους για την αντιμετώπιση των αναγκών της. Μια τέτοια κοινότητα χαρακτηρίζεται από ισχυρό βαθμό δέσμευσης των μελών της σ' αυτήν, τη συμμετοχή των πολιτών στα κοινοτικά δρώμενα και στη λήψη των αποφάσεων, από την εκτεταμένη κατανομή της εξουσίας σε όλο το φάσμα της κοινότητας και από τη διαχείριση των προβλημάτων που η κοινότητα αντιμετωπίζει με το ευρύτερο περιβάλλον.

λον με τέτοιο τρόπο, ώστε επιτυγχάνεται ικανοποιητικός βαθμός αυτονομίας (Johnson 1983: 241, Fellin 1995: 6). Επιπλέον, επισημαίνονται η σημασία του βαθμού της ευκρίνειας και της αποτελεσματικής επικοινωνίας ανάμεσα στα διάφορα μέρη της κοινότητας (Fellin 1995: 6), η ύπαρξη βασικών μηχανισμών αντιμετώπισης των συγκρούσεων και επίλυσης των προβλημάτων και η κυριαρχία περισσότερο ομοιογενών παρά ετερογενών σχέσεων (Johnson 1983).

Η προσέγγιση των κοινοτικών δικτύων

Ορισμένοι συγγραφείς έχουν επισημάνει την αδυναμία των περισσότερων κοινοτικών μελετών να συνδέσουν τους προσωπικούς άτυπους και βιωματικούς κόσμους με τους δομικούς και θεσμικούς μετασχηματισμούς και να ενσωματώσουν στις αναλύσεις τους την πολυπλοκότητα των σύγχρονων κοινωνικών σχέσεων.¹² Μια προσέγγιση η οποία προσπαθεί να γεφυρώσει το τοπικό με το υπερτοπικό και να διερευνήσει την εσωτερική δυναμική της κοινότητας σε συνδυασμό με τους εξωτερικούς προσδιορισμούς είναι η ανάλυση δικτύου. Το δίκτυο αποτελεί ένα εργαλείο ανάλυσης που υποδεικνύει έναν τρόπο για «να τοποθετήσουμε τα άτομα σε δομές μικρής κλίμακας συνδέοντας τις με θεσμούς μεγάλης κλίμακας»,¹³ το οποίο παρέχει νέες δυνατότητες στη μελέτη κοινωνικών και πολιτισμικών μορφωμάτων.

Η προσέγγιση του δικτύου είναι εξαιρετικά χρήσιμη στις συνθήκες της κοινωνίας της ύστερης νεωτερικότητας, οι οποίες χαρακτηρίζονται από υψηλό βαθμό πολυπλοκότητας. Ο Bradshaw αναφέρεται σε τρεις διαστάσεις που ενισχύουν την πολυπλοκότητα των σημερινών κοινοτήτων. Η πρώτη αφορά στο μέγεθος. Καθώς μια κοινωνία επεκτείνεται χωρικά και πληθυσμιακά, οι κοινωνικές σχέσεις που αναπτύσσονται στο εσωτερικό της αυξάνονται και γίνονται περισσότερο σύνθετες. Ακόμη και μικρές, μέχρι πρότινος απομονωμένες κοινωνίες, στις σύγχρονες συνθήκες και υπό την επίδραση της

παγκοσμιοποίησης, τείνουν να γίνουν ένα μέρος ενός οικουμενικού όλου λόγω της ανάπτυξης των δικτύων τεχνολογίας, της μαζικής επικοινωνίας και των μεταφορών.

Η δεύτερη διάσταση επικεντρώνεται στην αυξανόμενη διαφοροποίηση των χαρακτηριστικών ανάμεσα στα συστατικά μέρη της κοινότητας. Η αυξανόμενη πολυπλοκότητα συσχετίζεται με την ποικιλία υποκειμένων και φορέων δράσης που μοιράζονται το τοπικό περιβάλλον, με την ανάπτυξη σύγχρονων τεχνολογιών και μεθόδων απασχόλησης και συνακόλουθα με έναν μεγαλύτερο καταμερισμό εργασίας. Στον τοπικό χώρο συγκροτούνται περισσότεροι οργανισμοί και συμμαχίες που επιδιώκουν την υπεράσπιση αναγκών και δικαιωμάτων και ενισχύεται η διαφοροποίηση, καθώς κοινωνικοί ρόλοι και υπευθυνότητες επιμερίζονται ανάμεσα σε περισσότερα άτομα και κοινωνικές οργανώσεις.

Η τρίτη διάσταση συνδέεται με το υψηλό επίπεδο αλληλεξάρτησης που χαρακτηρίζει τις τοπικές κοινωνίες. Η αλληλεξάρτηση διαμορφώνεται μέσω των διαρκών επικοινωνιών και ανταλλαγών που αναπτύσσονται στις αμοιβαίες σχέσεις των μονάδων. Κάθε μονάδα συνεισφέρει και/ή λαμβάνει άμεσα ή έμμεσα χρήματα, υποστήριξη, πρόσβαση, πληροφόρηση και προστασία. Η αλληλεξάρτηση αυξάνει με την ποικιλία των ανταλλαγών που λαμβάνουν χώρα σε ένα σύστημα, που συνιστά ένα πλέγμα στο οποίο οι μονάδες είναι συνδεδεμένες και στο οποίο κάθε εισροή ή αλλαγή έχει πολλαπλές συνέπειες στις υπόλοιπες μονάδες (Bradshaw 2000: 135).

Για τη μελέτη της κοινότητας ως ενός δικτύου σχέσεων και λειτουργιών ο ερευνητής επικεντρώνεται στα σχεσιακά δεδομένα (relational data), δηλαδή στις επικοινωνίες, τους δεσμούς, τις προσκολλήσεις και τις συναντήσεις των ομάδων και των ατόμων, οι οποίες συνδέουν τα ατομικά και συλλογικά υποκείμενα της κοινοτικής ζωής. Η προσέγγιση δεν εστιάζεται στις ιδιότητες και τα χαρακτηριστικά των υποκειμένων, αλλά στις δομές που συνδέουν ζεύγη παραγόντων σε ευρύτερα σχεσιακά συστήματα (Scott 1991: 3).

Σύμφωνα με τους Allan και Crow, η προσέγγιση του δικτύου επιδιώκει να φέρει τις σχέσεις ενός υποκειμένου –οι οποίες σχηματίζονται στο επίπεδο της συγγένειας, της φιλίας, της γειτονιάς– στο κέντρο της αναλυτικής διαδικασίας και να περιγράψει «τη σημασία που έχει για τα πρότυπα της κοινοτικής οργάνωσης» (Allan & Crow 1994: 179). Καθώς τα δίκτυα σχέσεων του κάθε ατόμου ή ομάδας εκτείνονται σε έναν ευρύτερο γεωγραφικό χώρο, η έννοια του δικτύου δίνει τη δυνατότητα να υπερβούμε τα γεωγραφικά όρια της κοινότητας και να εξετάσουμε την ανθρώπινη εμπειρία σε ένα υπερτοπικό πλαίσιο, στα πλαίσια ενός δικτύου πολλαπλών ανθρώπινων σχέσεων και διαντιδράσεων.

Τα κοινοτικά και πολιτισμικά δίκτυα δεν αποτελούν απλές συνδέσεις, μέσα από τις οποίες μεταβιβάζονται μετρήσιμα υλικά μέσα, οικονομικοί πόροι και πληροφορίες. Αποτελούν μια «συνεχή διαδικασία επικοινωνίας και αλληλοδόμησης, της οποίας τα κύρια χαρακτηριστικά είναι η παραγωγή και η κατανόηση νοημάτων και η παραγωγή κοινωνικών δομών» (Χτούρης 1995: 65). Η δυναμική διάσταση των δικτύων επιτρέπει στον ερευνητή να εξετάσει τα κοινωνικοπολιτισμικά φαινόμενα ως ανοικτές διαδικασίες και όχι ως κλειστά συστήματα (Κάβουρας 1997: 42).

Η κοινότητα εξετάζεται με άξονες τόσο την εσωτερική της κοινωνικοπολιτισμική διάρθρωση όσο και τη σχέση της με τον έξω χώρο. Η προσέγγιση των κοινοτικών δικτύων σε ένα υπερτοπικό πλαίσιο¹⁴ επιχειρεί να ξεπεράσει την ιδεαλιστική αντίληψη της κλειστής και κοινωνικά απομονωμένης κοινότητας και να συνδέσει την τοπική κοινωνία με τους δομικούς μετασχηματισμούς (Allan & Crow 1994: 179), διερευνώντας τις σχέσεις μέσα από τις οποίες το άτομο συγκροτείται και εντάσσεται στο κοινωνικό γίγνεσθαι.

Μια έννοια χρήσιμη για την ανάλυση δικτύου στον τοπικό χώρο είναι το κοινωνικό κεφάλαιο. Κάθε τοπική κοινωνία έχει ορισμένο κοινωνικό κεφάλαιο που μπορεί να προσδιοριστεί ως ένα δυναμικό γνώσης, κατανοήσεων, αξιών, κανόνων και κοινωνικών δικτύων που

αναπτύσσονται σε μια κοινωνία, το οποίο διευκολύνει την ανάληψη συλλογικών δράσεων και συμβάλλει στη συσσώρευση κοινωνικών αγαθών.¹⁵ Ο Dhesi αναφέρεται σε δύο κατηγορίες κοινωνικού κεφαλαίου: (α) το επίσημο θεσμικό κεφάλαιο που αφορά δομικά χαρακτηριστικά, ρόλους, κανόνες, διαδικασίες και οργανώσεις που διευκολύνουν τη συλλογική δράση και μειώνουν το κόστος πρακτικών διεκπεραίωσης, και (β) το ανεπίσημο θεσμικό κεφάλαιο που αναφέρεται στις αξίες, στάσεις, κανόνες και πεποιθήσεις που προδιαθέτουν τα άτομα για συλλογική δράση (Dhesi 1983: 202).

Η δυναμική μιας κοινότητας επηρεάζεται και από τους δύο τύπους κοινωνικού κεφαλαίου. Οι πολιτισμικές προδιαθέσεις για τη συλλογική δράση διαμορφώνονται έπειτα από μακρόσυρτες κοινωνικές διαδικασίες και διαφέρουν από κοινωνία σε κοινωνία και από εποχή σε εποχή. Οι επίσημες θεσμικές δομές μπορούν να ενισχύουν με διάφορα μέτρα τις συλλογικές δράσεις και να επηρεάζουν σε τοπικό επίπεδο τις στάσεις και τις αξίες της συλλογικότητας, της αλληλεγγύης και της συμμετοχής.

Η ικανότητα μιας κοινωνίας να ανταποκρίνεται στις ανάγκες της και να ξεπερνά τις δυσκολίες που παρουσιάζονται σε αναπτυξιακά προγράμματα και σε διαδικασίες μετασχηματισμού εξαρτάται από τις υλικές της συνθήκες και από τα αποθέματα κοινωνικού κεφαλαίου που διαθέτει. Οι αλλαγές που διαμορφώνονται μπορούν να ενισχύσουν ή να ελαττώσουν το κοινωνικό κεφάλαιο της κοινότητας. Δυσμενείς για την κοινότητα αλλαγές μπορούν να προκαλέσουν αντιθέσεις και να περιορίσουν τις σχέσεις αμοιβαιότητας και εμπιστοσύνης, ενώ ευνοϊκές αλλαγές θα ενισχύσουν τις προσπάθειες για συνεργασία και θα δημιουργήσουν ευκαιρίες για συλλογική δράση (Dhesi 1983: 203). Η παραγωγή και η ανανέωση του κοινωνικού κεφαλαίου συνδέονται και με την ύπαρξη ατόμων που μπορούν να διαποτίσουν την τοπική κοινωνία με νέες ιδέες και γνώσεις και να αποτελέσουν παράγοντες αλλαγής και ανάπτυξης.

Σύμφωνα με τον Dhesi, το κοινωνικό κεφάλαιο αποτελεί τη συσ-

σώρευση ενεργητικών κοινωνικών, ψυχολογικών, πολιτισμικών και θεσμικών παραγόντων που επιδρούν στη συνεργατική συμπεριφορά και συμβάλλουν στη συσσώρευση κοινωνικών αγαθών. Τα δίκτυα σχέσεων μιας κοινότητας μπορούν να αξιοποιούν κοινωνικό κεφάλαιο μέσα από τη γνώση που εκμειεύεται από τη συνεργασία με άλλους φορείς και τοπικές κοινωνίες.

Η ανάλυση δικτύου έχει εξαιρετικό ενδιαφέρον για την κοινωνική εργασία, αφού επιτρέπει τη διερεύνηση των τοπικών προβλημάτων και την αναζήτηση λύσεων μέσα από ένα αναλυτικό πλαίσιο που ανιχνεύει με δυναμικό τρόπο τις σχέσεις ατόμου και περιβάλλοντος, των τοπικών και των υπερτοπικών δικτύων παροχής κοινωνικής φροντίδας, των θεσμικών και των ανεπίσημων μηχανισμών αντιμετώπισης ατομικών και κοινωνικών προβλημάτων.

Σε μια τέτοια προοπτική οι άτυποι δεσμοί των ατόμων και τα δίκτυα επικοινωνίας με τα οποία η κάθε οικογένεια, ομάδα ή άτομο προσπαθούν να επιλύσουν τα προβλήματά τους αποτελούν τον χώρο στον οποίο συστήνονται και αναπτύσσονται οι παρεμβατικές πρακτικές. Κάθε άτομο εμπλέκεται καθημερινά σε μια σειρά επικοινωνιακών δικτύων. Ο χαρακτήρας του κάθε δικτύου εξαρτάται από ποικίλους παράγοντες (συγγένεια, φυλή, παρέα, ομάδα), και το δίκτυο εκτείνεται σε διάφορους γεωγραφικούς και κοινωνικούς χώρους, όπου διακλαδώνεται με επίσημα δίκτυα σε τοπικό (τοπική αυτοδιοίκηση) ή υπερτοπικό επίπεδο (κρατικές κοινωνικές υπηρεσίες).

Σε μια κοινοτική μελέτη μπορούμε είτε να χαρτογραφήσουμε τα προσωπικά κοινωνικά δίκτυα σχέσεων (ego networks) ορισμένων σημειώντων ατόμων στην κοινότητα. Με αυτόν τον τρόπο μπορούμε να διερευνήσουμε τη δομική τους θέση στον καταμερισμό εργασίας, το γένος, την ηλικία, την εθνική ταυτότητα, τις κοινωνικές ευθύνες και υποχρεώσεις τους, και να μελετήσουμε το σύνολο των κοινωνικών σχέσεων μεταξύ των μελών και των ομάδων που συγκροτούν την κοινότητα, τη δόμηση της τοπικής κοινωνίας σε σχέση με τον περιβάλλοντα χώρο και την εξακίνωση των σχέσεων των μελών της σε

ευρύτερες γεωγραφικές περιοχές. Μια τοπική κοινωνία συγκροτείται μέσα από οριζόντιες θεσμικές συνδέσεις και κοινωνικές λειτουργίες οι οποίες αναπτύσσονται στο πλαίσιο της κοινότητας (υπηρεσίες συμβουλευτικού χαρακτήρα, συλλογικές δραστηριότητες κ.λπ.) και μέσα από κάθετες συνδέσεις με την έξω κοινωνία.

Η προσέγγιση δικτύου δίνει τη δυνατότητα να χαρτογραφηθούν τα δίκτυα της κοινοτικής ζωής και τα δομικά τους χαρακτηριστικά και να εξεταστούν οι ομαδοποιήσεις που εμπλέκονται στις εντόπιες κοινωνικές διεργασίες, οι τύποι και οι μορφές σχέσεων που αναπτύσσονται, οι δομές αλληλεξάρτησης και ιεραρχίας, τα δίκτυα εισροών και εκροών του ανθρώπινου δυναμικού και των φυσικών πόρων της τοπικής κοινωνίας.¹⁶

Ανάλογα με τους στόχους των προγραμμάτων κοινοτικής εργασίας, μπορούν να σχεδιαστούν πρακτικές μετασχηματισμού ή νέα δίκτυα παρέμβασης. Έτσι, ένας κοινωνικός λειτουργός μπορεί να οργανώσει δίκτυα εθελοντικών ομάδων που θα αναλάβουν κοινοτικές δράσεις ή να συμβάλει στην οργάνωση ενός δικτύου παροχής πληροφοριών για τα δικαιώματα των πολιτών, καθώς και για τις παροχές και τα προγράμματα κοινωνικών υπηρεσιών και οργανώσεων, στο οποίο κάθε μέλος της κοινότητας μπορεί να έχει πρόσβαση. Επίσης, στα προγράμματα κοινοτικής ανάπτυξης μπορούν να αξιοποιηθούν δράσεις και παρεμβάσεις δικτύων τοπικών θεσμών και οργανώσεων, όπως σχολεία, πανεπιστήμια, εθελοντικές οργανώσεις, πολιτιστικοί σύλλογοι, ομάδες νέων και γυναικών (Morrison, Howard, Johnson, Navarro, Plachetka & Bell 1997: 527-534).

Η συμβολική κοινότητα

Από μια ανθρωπολογική οπτική, η κοινότητα μπορεί να θεωρηθεί ως μια συμβολική κοινότητα (symbolic community), ένας πολιτισμικός χώρος όπου νοήματα συγκροτούνται, μοιράζονται και ανασυγκρο-

τούνται από τα μέλη των κοινωνικών ομάδων στο πλαίσιο της καθημερινής ζωής (Berkowitz & Terkeurst 1999: 125). Επίκεντρο αυτής της προσέγγισης είναι η προσπάθεια κατανόησης των τρόπων με τους οποίους οι άνθρωποι αντιλαμβάνονται τον κόσμο, οργανώνουν τις εμπειρίες τους με βάση τα δικά τους πλαίσια αναφοράς και σχήματα κατανόησης και συγκροτούν τη δική τους πραγματικότητα. Στηριζόμενοι σ' αυτές τις νοητικές εικόνες οργανώνουν τη ζωή τους και αλληλοδρούν με το περιβάλλον (Ronby 1995: 93).

Μια κλασική προσέγγιση του τοπικού επικεντρωμένη στα πολιτισμικά στοιχεία παρουσιάζεται στο κλασικό έργο του A.P. Cohen *The symbolic construction of community*. Σ' αυτή την εργασία η κοινότητα εξετάζεται ως το πλαίσιο όπου οι άνθρωποι αποκτούν βασικές κοινωνικές εμπειρίες, μαθαίνουν τη σημασία των οικογενειακών δεσμών, της φιλίας και της παρέας, και σχηματίζουν τις αρχικές αντιλήψεις τους για τις κοινωνικές σχέσεις (Cohen 1985: 15-16). Στον χώρο αυτό βιώνουν και εκφράζουν τη διαφορά τους από τους άλλους, και αυτή η αίσθηση ενσωματώνεται στη φύση της κοινωνικής οργάνωσης και διαδικασίας (στο ίδιο: 2).

Η κοινότητα συνιστά έναν κοινωνικοποιητικό μηχανισμό, όπου το άτομο «αποκτά πολιτισμό», μαθαίνει να επικοινωνεί με τον κοινωνικό περίγυρο κάνοντας χρήση συμβόλων που είναι διαθέσιμα στην κοινότητα. Τα σύμβολα μας δίνουν τη δυνατότητα να φτιάχνουμε υποκειμενικά νόηματα, τα οποία είναι η βάση για τη διαμόρφωση των αντιλήψεών μας για τη συλλογική εμπειρία και ταυτότητα. Η δέσμευση των μελών μιας κοινότητας σε ένα κοινό σώμα συμβόλων δεν σημαίνει τόσο ότι συμφωνούν σχετικά με αυτά, αφού το κάθε άτομο μπορεί να συγκροτήσει το δικό του νόημα και να ερμηνεύσει διαφορετικά την κάθε περίπτωση, όσο τη δυνατότητα διαμόρφωσης ενός κοινού κώδικα επικοινωνίας και σημείων αναφοράς τα οποία συνέχουν την κοινότητα.

Οι άνθρωποι συγκροτούν συμβολικά την κοινότητα, φτιάχνουν μια τράπεζα νοημάτων και ένα πεδίο αναφοράς για την ταυτότητα.

Παράλληλα, χαράσσουν τα συμβολικά τους σύνορα με τον περιβάλλοντα χώρο, επιτρέποντας έτσι τη διάκριση, και συνακόλουθα την ιδεολογικοποίηση, των διαφορών που έχουν οι εντός από τους έξω, και τη συγκρότηση της αίσθησης του «εμείς» και του «αυτοί».

Κεντρικό σημείο στην πολιτισμική ανάλυση είναι το αξιακό σύστημα της κοινότητας. Αυτό περιλαμβάνει κανόνες, αξίες, ιδέες, ηθικές δεσμεύσεις, απόψεις, τρόπους σκέψης, σύμβολα και ερμηνείες συμβόλων που διαποτίζουν τις στάσεις, τις συμπεριφορές και τη δράση των υποκειμένων, και συνιστούν το υπόβαθρο για την κατανόηση της κοινωνικής ζωής στην κοινότητα.

Στο πλαίσιο της πολιτισμικής ανάλυσης ο Fussell περιγράφει τη διεργασία του τοπικού μετασχηματισμού και τις επιδράσεις που δέχεται από το τοπικό σύστημα αξιών και πεποιθήσεων (Fussell 1997: 44-53). Σύμφωνα με τον συγγραφέα, εμπειρικά γεγονότα συμβάλλουν στη διαμόρφωση ορισμένων αντιλήψεων για την κοινωνική ζωή που ορίζονται με βάση εμπειρικές θεωρήσεις και ερμηνευτικούς μηχανισμούς. Παρομοίως, η κοινωνική πραγματικότητα του τοπικού σχηματίζεται από τις υφιστάμενες πολιτισμικές συνθήκες και τις επικρατούσες αντιλήψεις και αξίες, οι οποίες αποτελούν έναν μηχανισμό που ερμηνεύει και δομεί την πραγματικότητα. Τα τοπικά συμβάντα μετασχηματίζονται σε πληροφορίες και γνώσεις, αφού προηγουμένως διηλιστούν από τις επικρατούσες αξίες και πεποιθήσεις. Η εισροή στον τοπικό χώρο νέων πληροφοριών, δεδομένων και κοσμοθεωρήσεων από εξωτερικές πηγές ανοίγει νέες δυνατότητες για την κοινοτική ανάπτυξη και την αντιμετώπιση των τοπικών αναγκών (στο ίδιο: 44-45).

Συχνά, σε διάφορες κοινότητες η υπάρχουσα τράπεζα γνώσεων και οι προτεινόμενες λύσεις για την αντιμετώπιση των αναγκών ίσως να διαμορφώνουν μια περιοριστική συνθήκη. Ο Fussell σημειώνει σχετικά:

Όταν η υπάρχουσα βάση εμπειρίας-γνώσης αποτυγχάνει να επιλύσει ένα πρόβλημα, η κοινότητα αντιμετωπίζει ό,τι ο Φρέιερ αποκαλεί περιοριστική κατάσταση. Η αδυναμία να μετακινηθεί πέρα από

αυτό το όριο ακολουθείται από μοιρολατρία και αποδοχή της κατάστασης ως αναπόφευκτης. Με σκοπό να ξεπεραστεί αυτό το όριο, πρέπει να γεννηθεί ένα όραμα μιας νέας δυνατότητας. Αυτό είναι η βάση της γνώσης-εμπειρίας, που πρέπει να επεκταθεί με τρόπο ώστε να απολήγει σε μια βελτιωμένη θεωρία, η οποία γεννά ένα όραμα αλλαγής που θεωρείται εφικτό (στο ίδιο: 46).

Στο πλαίσιο των πολιτισμικών μελετών, ένας διαφορετικός τρόπος για να προσεγγίσουμε συλλογικά μορφώματα που αναπτύσσονται στο περιβάλλον της πόλης στις σύγχρονες πολυπολιτισμικές κοινωνίες είναι η έννοια της υποκοουλτούρας. Η τελευταία παραπέμπει σε οποιαδήποτε χαλαρή συλλογικότητα¹⁷ είναι ενταγμένη στο περιρρέον κοινωνικό σύστημα και αποδέχεται τις βασικές προδιαγραφές του αξιακού της συστήματος, διαφοροποιείται όμως από αυτό σε επίπεδο έκφρασης, νοημάτων και συμπεριφορών. Η υποκοουλτούρα επεξεργάζεται εναλλακτικές μορφές πολιτισμικής έκφρασης και καινοτομίας ως απάντηση σε υπαρξιακά ή άλλα αδιέξοδα της σύγχρονης κοινωνίας, συγκροτεί διακριτά σύμβολα και νοήματα και δημιουργεί ένα ξεχωριστό υποπολιτισμικό στυλ που εκδηλώνεται στο ντύσιμο, στον χορό, στην τέχνη, στο τραγούδι και στο γκράφιτι.¹⁸ Στις σύγχρονες κοινωνίες μπορούμε να συναντήσουμε ποικίλες μορφές υποκοουλτούρας, ιδίως στον χώρο της νεολαίας, οι οποίες αναπτύσσουν εναλλακτικές μορφές συλλογικής δράσης στις οποίες επενδύουν ιδιαίτερα νοήματα.

Η ρευστή (liquid) κοινότητα της ύστερης νεωτερικότητας

Στη νέα χιλιετία στο πεδίο των κοινοτικών μελετών έχουν δει το φως της δημοσιότητας ορισμένες νέες προσλήψεις της κοινότητας, οι οποίες αμφισβητούν τον ουσιοκρατικό χαρακτήρα της επιχειρώντας να συνδέσουν την έννοια με τις πολιτισμικές συνθήκες της ύστερης νεωτερικότητας. Στη σύγχρονη κοινωνία η ανθρώπινη κατάσταση έχει γλιστρήσει από τη βεβαιότητα στην αβεβαιότητα, από την ομοι-

ομορφία στην αυτο-έκφραση και από τις σταθερές των νεωτερικών φιλοδοξιών σε μια ρευστή πραγματικότητα που χαρακτηρίζεται από την αυξημένη γεωγραφική και κοινωνική κινητικότητα (Bauman 2000, Stone 2007: 177). Σ' αυτό το περιβάλλον τα σχέδια ζωής των υποκειμένων οργανώνονται ολοένα και περισσότερο με βάση τις απρόβλεπτες περιστάσεις της κοινωνικής καθημερινότητας και την αυξανόμενη έκθεσή τους σε μια αδιάλειπτη ροή ερεθισμάτων από πολλαπλές πηγές (υπερεθνικά δίκτυα επικοινωνίας, δορυφορικά κανάλια, Τύπος, ραδιόφωνο, διαφημίσεις, διαδίκτυο, κινηματογράφος, εκθέσεις, καμπάνιες, συναυλίες κ.ά.). Οι πολίτες διαμορφώνουν φευγαλέες, παροδικές και περιστασιακές κοινωνικές σχέσεις, στις οποίες ο καθένας μπορεί να μεταμορφωθεί και να διαπραγματευτεί την ταυτότητά του αποδεσμευμένος από προσδοκίες που συνδέονται με το κοινωνικό φύλο, την κοινωνική τάξη, τη θρησκεία, την εθνότητα και τους κοινοτικούς δεσμούς (Blackshaw 2008: 333).

Η επάνοδος της έννοιας της κοινότητας στην ατζέντα της κοινωνικής θεωρίας, των εφαρμοσμένων κοινωνικών επιστημών και της φιλοσοφίας, ιδιαίτερα στην τελευταία δεκαετία, και η χρήση της σε ετερόκλητα πεδία της κοινωνικής ζωής (τέχνη, ψυχική υγεία, πολιτική, αθλητισμός) δεν είναι τυχαία. Συνδέεται με την ακατάσβεστη επιθυμία για μια ασφαλή αίσθηση του συνανήκειν σε έναν κόσμο που συνεχώς αλλάζει. Η πάλη για τη δημιουργία κοινοτήτων και η εμπειρία του να αισθάνεσαι μέλος μιας κοινότητας λειτουργεί σε όλα τα επίπεδα, από το τοπικό, στο παγκόσμιο και στο υπερεθνικό, δίνοντας στην έννοια μια ευελιξία που την καθιστά πιο χρηστική σε σχέση με άλλες, όπως η τοπικότητα (Kuecker, Mulligan & Nadarajah 2011: 247). Σ' αυτή τη λογική η κοινότητα είναι ένα μέσο, μια δυναμική διαδικασία σχηματισμού και ανασχηματισμού του κοινωνικού κόσμου και πηγή συμβολικής δύναμης που επιτρέπει την ενεργητική προσαρμογή ή αντίσταση στις συνεχείς κοινωνικές μεταβολές (στο ίδιο, 249).

Στο περιβάλλον του ύστερης νεωτερικότητας η κοινότητα φαντάζει ασύμμετρα, με τις αβεβαιότητες μιας κοινωνίας που χαρακτη-

ρίζεται από συνεχείς αλλαγές, διακινδύνευση και κατακερματισμό της κοινωνικής ζωής. Σύμφωνα με τις μεταμοντέρνες προσεγγίσεις, οι σύγχρονες συλλογικότητες δεν μπορούν να θεμελιωθούν στις σταθερές των παραδοσιακών κοινωνιών (οικογένεια, θρησκεία, κοινωνικές αξίες) ή στις «μεγάλες αφηγήσεις» και τα τελεολογικά οράματα της νεωτερικής κοινωνίας. Στον μετανεωτερικό κόσμο οι κοινότητες είναι ρευστές, κινητικές, προσανατολίζονται στο εφήμερο και συγκροτούνται συχνά με όρους συμβολικούς και φαντασιακούς. Οι θεωρίες αυτές αντλούν αναλυτικά εργαλεία από τις κλασικές προσεγγίσεις των ιστορικών Anderson και Hobsbawm για τη φαντασιακή κοινότητα του έθνους και τις επινοημένες παραδόσεις. Οι σύγχρονες κοινότητες, από την πολιτισμική κοινότητα ενός έθνους μέχρι τις μικρές τοπικές κοινότητες, δεν διακρίνονται με βάση τη γνησιότητα και την αυθεντικότητά τους αλλά από τον τρόπο που τις συλλαμβάνει η φαντασία (Άντερσον 1997: 26). Οι κοινότητες αυτές φτιάχνουν τα δικά τους, συχνά ελαστικά, πολιτισμικά σύνορα, οριοθετούν τον χώρο τους, και διαμορφώνουν στο εσωτερικό τους στερεότυπα και μυθικές αναπαραστάσεις του παρελθόντος επινοώντας παραδόσεις που δίνουν μια συνέχεια στην ταυτότητα, ενισχύσουν την κοινωνική συνοχή και οργανώσουν το παρόν και το μέλλον (Hobsbawm 1983).

Οι άνθρωποι της ύστερης νεωτερικότητας φαντάζονται ή εφευρίσκουν κοινότητες παρακινούμενοι από ατομικά κίνητρα και τις πολιτισμικές τους προτιμήσεις παρακάμπτοντας συχνά τα γεωγραφικά πλαίσια. Η έκρηξη της ψηφιακής τεχνολογίας έχει επιτρέψει τη δικτύωση ατόμων που προέρχονται από διαφορετικά γεωγραφικά και πολιτισμικά περιβάλλοντα ανοίγοντας το δρόμο για τις δικτυακές κοινότητες, που εν μέρει συλλαμβάνονται φαντασιακά και οργανώνονται γύρω από κοινά συμφέροντα, ενδιαφέροντα, πολιτισμικές πρακτικές, τρόπους ζωής. Οι άνθρωποι λειτουργούν ως «χειριστές» της καθημερινότητας και είναι έτοιμοι να αλλάξουν ταυτότητες, να επιλέξουν περιστάσεις στις οποίες θα προβάλλουν την υποκειμενικότητά τους και θα επενδύσουν τις ελπίδες τους σε σχέδια κοινωνικής

δράσης που βασίζονται σε μια ηθική και αισθητική που είναι προσανατολισμένη στο καθημερινό, το κοινωνικά εφικτό, το άμεσο, αυτό που συγκινεί και παρέχει πρόσκαιρη απόλαυση (Ζαϊμάκης 2009: 357).

Ο κοινωνιολόγος Gerard Delanty υποστηρίζει ότι η αμφισημία που υπάρχει γύρω από την έννοια της κοινότητας προέρχεται από το γεγονός ότι μπορεί να χρησιμοποιηθεί τόσο σε σχέση με τη χωρική ή πολιτισμική ιδιαιτερότητα στο επίπεδο της μικροκοινωνιολογίας όσο και σε σχέση με την αίσθηση μιας παγκόσμιας κοινότητας στην οποία όλοι οι άνθρωποι ανήκουν και μπορούν να επικοινωνούν μέσα από τα σύγχρονα δίκτυα επικοινωνίας (Delanty 2003: 12). Αυτή η προσέγγιση βλέπει την κοινότητα αλληλένδετη με το οικουμενικό αίσημα του συνανήκειν και την ανάγκη των ανθρώπων για κοινωνική μέθεξη, που απαντάται σε όλες τις εποχές ανεξάρτητα από το τι μορφή έχει από εποχή σε εποχή. Στην ύστερη νεωτερικότητα η κοινότητα συγκροτείται περισσότερο από τις ρευστές επικοινωνιακές πρακτικές, την κοινωνική αλληλόδραση της καθημερινότητας και τα ανοικτά δίκτυα πληροφοριών και γνώσης, παρά από το κοινωνικό σύστημα και τις πολιτισμικές αξίες. Έρχεται να ανταποκριθεί στην ανάγκη για ασφάλεια και συλλογική έκφραση, που δεν καλύπτονται ούτε από το κράτος ούτε από την κοινωνία των πολιτών (Delanty 2003, Kuecker, Mulligan & Nadarajah 2011: 251). Στην προσέγγιση του Delanty, η κοινότητα είναι ανοικτή στην αμφισημία και την αμφισβήτηση και αποτελεί έναν ζωτικό χώρο για τη διαπραγμάτευση της συλλογικής ταυτότητας.

Αν στην προσέγγιση του Delanty η κοινότητα έχει μια διαχρονική ισχύ, αφού συνδέεται με οικουμενικές ανθρώπινες ανάγκες, στην ανάλυση του Blackshaw (2007 2010) η ιδέα της κοινότητας συνιστά, με βεμπεριανούς όρους, έναν ιδεότυπο, ένα αναλυτικό εργαλείο που μας βοηθά περισσότερο να κατανοήσουμε παρά να περιγράψουμε την πραγματικότητα. Σε αυτήν την προσέγγιση η κοινότητα συνδέεται με την ανθρώπινη ζωή στην τροχιά της ιστορικής **συνείδησης**¹⁹ της ανθρώπινης κατάστασης (Blackshaw 2010: 10-11). Ο Black-

shaw διακρίνει τις σύγχρονες εκδοχές κοινότητας από αυτές της ιστορικής κοινότητας της προνεωτερικής κοινωνίας, στην οποία αποτελούσε μια οντολογική πραγματικότητα και ένα θεμέλιο της κοινωνικής οργάνωσης και της ανθρώπινης συνείδησης. Αντίθετα, στη σύγχρονη κοινωνία αυτό το θεμέλιο δεν υπάρχει. Στη μοντέρνα κοινωνία ο άνδρας και η γυναίκα είναι πρωτίστως άτομα που καθορίζουν τις ζωές τους με βάση τις προσωπικές τους επιλογές, έστω και αν αυτές δεν είναι πάντα υπό τον έλεγχό τους.

Οι κοινότητες δημιουργούνται για να δώσουν νόημα στη ζωή μας και για να προβάλλουμε σ' αυτές αξίες και σημασίες που είναι σημαντικές για εμάς και αντανακλούν στις παρατηρήσεις μας για τον κόσμο και την αίσθηση που έχουμε για το ποιο είμαστε και πώς επιθυμούμε να διαχειριστούμε τη ζωή μας. Αυτές οι κοινότητες είναι πεδία αμφισβητούμενα και διεκδικούμενα, ανοικτά στην έκφραση του πάθους του μοντέρνου υποκειμένου για διάκριση και διαχωρισμό μέσα από την έκφραση μιας ιδιαίτερης ταυτότητας. Όπως σημειώνει ο Blackshaw, σήμερα η κοινότητα μας παρέχει τη δυνατότητα υπέρβασης των ορίων του συμβατικού κόσμου, να διεκδικήσουμε έναν αυθεντικό εαυτό σε έναν κατά βάση ατομοκεντρικό κόσμο όπου κάθε υποκείμενο μπορεί να είναι ξεχωριστό και μοναδικό και παράλληλα συνδεδεμένο με άλλους μέσω κοινών ενδιαφερόντων (στο ίδιο, 17).

Από τις σύγχρονες προσεγγίσεις της κοινότητας, αυτή που φαίνεται να έχει ασκήσει τη μεγαλύτερη επίδραση στις κοινοτικές μελέτες είναι η κοινωνιολογική θεωρία του Bauman για τις ρευστή μοντέρνα κοινότητα (liquid modern community) (Bauman 2001, πρβλ. και του ίδιου 1992, 2000, 2006). Η θεωρία του βασίζεται σε μια παράδοξη αρχή. Η αναγκαιότητα της κοινότητας συμβαδίζει με τον θάνατό της στην εποχή της ρευστής νεωτερικότητας. Σε αυτήν την κοινωνία ο άνθρωπος καλείται να ζήσει χωρίς τη ζεστασιά που του παρείχε στο παρελθόν η γέννησή του σε μια κοινότητα και η εξοικείωσή του με λίγο πολύ αναγνωρισμένους και κοινά αποδεκτούς κανόνες, αξίες και τρόπους ζωής. Καθώς ο μοντέρνος άνθρωπος συ-

νειδητοποιεί ότι έχει χάσει την αίσθηση της ύπαρξης της κοινότητας σε έναν κόσμο που ενισχύει την απομόνωση των ανθρώπων, τον κατακερματισμό της κοινωνικής ζωής και το αίσθημα της αβεβαιότητας, στρέφεται στην αναζήτηση κοινοτήτων που οργανώνονται σιωπηλά στις κοινωνικές περιστάσεις της καθημερινής εμπειρίας, εκβάλλοντας σε καταφύγια συντροφικότητας και ασφάλειας.

Αποδομώντας τις εκλογικεύσεις και τις ρομαντικοποιημένες αναλύσεις της κοινότητας, ο Bauman αρνείται να συνδέσει την ύπαρξη της κοινότητας με συλλογικά οράματα και διεκδικήσεις. Όπως χαρακτηριστικά έχει επισημαίνει:

[...] κανένας ή σχεδόν κανένας από εμάς δεν πιστεύει ή (δεν δηλώνει) ότι επιδιώκει [μέσα από την κοινότητα] να εκπληρώσει τα προσωπικά του συμφέροντα και ενδιαφέροντα, αλλά τελικά αυτή είναι η πραγματικότητα στις επιλογές ζωής των ανθρώπων που καθορίζονται από τις εξατομικευμένες απαιτήσεις και ανάγκες και την επιθυμία τους να προβάλλουν μια ιδιαίτερη ταυτότητα στον δημόσιο χώρο (Bauman 2006: 114).

Σ' αυτή τη βάση οι πολλαπλές ατομικές δράσεις αυτο-ταυτοποίησης και οι υποκειμενικές στοχοθεσίες σχηματίζουν τις σύγχρονες αυτο-προσδιορισμένες κοινότητες, οι οποίες λειτουργούν ως ένα αντίδοτο εφήμερης, φαντασιακής ή συμβολικής συλλογικότητας σε μια κοινωνική ζωή που κυριαρχείται από τον ατομικισμό και τον καταναλωτισμό (Bauman 1992: 136).

Σε μια ρευστή κοινωνία, που χαρακτηρίζεται από τον πολλαπλασιασμό των ροών πληροφοριών και γνώσης και των δικτύων επικοινωνίας, άτομα που δεν έχουν συναντηθεί ποτέ μπορούν να συνδεθούν και να ενοποιηθούν παγκοσμίως διαμορφώνοντας **δυναμικές** κοινότητες (virtual communities), την ίδια ώρα που απρόοπτα γεγονότα και υπερβάσεις μπορεί να συμβάλλουν στη διακοπή ή την υπέρβαση των κοινών δεσμών που έχουν τα μέλη μιας ομάδας. Αντίθετα από το παρελθόν, η σχέση μας με τις σημερινές κοινότητες

είναι πιο ελεύθερες; είμαστε μέλη τους στον βαθμό που πιστεύουμε σ' αυτές και η πραγματικότητά τους καλύπτει τις ανάγκες μας. Ο καθένας μας έχει τη δυνατότητα να επιλέξει όποια κοινότητα επιθυμεί να συμμετάσχει. Σε αυτήν την κατεύθυνση η αίσθηση της κοινότητας είναι στη βάση της ατομική και όχι συλλογική.

Οι ρευστές μετανεωτερικές κοινότητες καλύπτουν το αίσθημα της ζεστασιάς και της συντροφικότητας σε έναν ανασφαλή κόσμο και την επιθυμία να είμαστε με άλλους ανθρώπους και να σχηματίζουμε ένα «εμείς» απέναντι στους άλλους. Οι άνθρωποι χρησιμοποιούν την κοινότητα με τον τρόπο που ο Foucault θα υπεδείκνυε για την τέχνη, ως ένα μέσο για να διαμορφώσουν μια αυθεντική (ιδιαίτερη) ταυτότητα (Blackshaw 2010: 17, πρβλ. Foucault 1996). Όπως συμβαίνει και με την τέχνη, η κοινότητα μάς παρέχει νέες ιδέες για το πώς να ζούμε, ηθικές παροτρύνσεις και αφηγήσεις για τις ζωές των άλλων, υποδεικνύοντάς μας τρόπους για να αλλάξουμε τα δικά μας σχέδια ζωής. Στο πεδίο της κοινότητας ασκούμε μια «φροντίδα εαυτού», μαθαίνουμε να αναζητούμε μια αυθεντική ύπαρξη μέσω της αυτο-ανακάλυψης και της αυτο-διαμόρφωσης.

Η μεταμοντέρνα κοινότητα δεν εγγυάται καμιά οικουμενική αισιοδοξία, είναι ένα καταφύγιο για τις ατομικοποιημένες ελπίδες και φόβους που μας επιτρέπει να δημιουργούμε τον δικό μας χώρο. Η αντίληψη της κοινότητας εκφράζει κατά τον Bauman μια ουτοπία, που παρά το ότι είναι η βάση για έναν τύπο κοινοτισμού που προϋποθέτει την ύπαρξη της κοινότητας, είναι κατά βάση ανέφικτη. Όπως έχει επισημάνει ο Stone (2007:179), η κοινότητα υπόσχεται ασφάλεια αλλά παρέχει νοσταλγία και ψευδαίσθηση, και αυτά ακριβώς τα στοιχεία την κάνουν αντικείμενο έλξης σε μια κοινωνία πολιτικής αστάθειας, πολιτισμικής αβεβαιότητας και υπαρξιακής ανασφάλειας. Η κοινότητα επανέρχεται στο προσκήνιο της κοινωνικής συμβίωσης προκειμένου να απαντήσει στις ασυμβατότητες ενός κόσμου που αναζητεί όσο ποτέ άλλοτε την ελευθερία, ενόσω θρηνεί την απώλεια της ασφάλειας και των αναγνωρισμένων τρόπων ζωής.

Η ανάλυση του Bauman για την κοινότητα αναδεικνύει τις νέες μορφές δυναμικών ή δικτυακών κοινοτήτων που αναπτύσσονται στη σημερινή κοινωνία, τον ρευστό, ευμετάβλητο χαρακτήρα τους και τη σχέση τους με τη σύγχρονη καταναλωτική κοινωνία. Η ανάλυσή του αναγνωρίζει τα μέλη μιας κοινότητας ως καταναλωτές και όχι ως παραγωγούς που μπορεί να δεσμεύονται από μακρόχρονες σχέσεις αμοιβαιότητας, συνεργασίας και αλληλεγγύης. Η προσέγγισή του προσπαθεί να οριοθετήσει και τελικά να διακρίνει την έννοια της κοινότητας από συγγενικούς όρους, όπως συλλογικότητα και πολιτισμική ταυτότητα. Πράγματι, η προσέγγιση της κοινότητας από τον Bauman δεν έχει χώρο για καταστάσεις στις οποίες η αίσθηση του εαυτού ενσωματώνεται σε μια συλλογικότητα και διαποτίζει πλήρως την ταυτότητα του υποκειμένου. Η κριτική αυτή έχει παρουσιαστεί σε ορισμένες πρόσφατες εργασίες, οι οποίες χρησιμοποιούν και εμπειρικά παραδείγματα από το πεδίο του αθλητισμού, στο οποίο έχουν αξιοποιηθεί ευρέως οι θεωρίες του Bauman (βλ. ενδεικτικά Robson 2000, Brown, Crabe & Mellor 2007, Blackshaw 2008).

Στην εργασία τους για τις κοινότητες οπαδών της Μάντσεστερ Γιουνάιτεντ, οι Brown, Crabe & Mellor (2007) διακρίνουν μια μεγάλη ποικιλία δεσμών πίστης των οπαδών της ομάδας, που κινούνται ανάμεσα σε δύο ιδεότυπους: τους οπαδούς που έχουν μια ήπια δεσμευση με την ομάδα και όσους έχουν έντονη αφοσίωση. Οι πρώτοι συνιστούν ένα είδος καταναλωτών οπαδών, οι οποίοι έχουν επιλέξει μέσα από ένα ρεπερτόριο αθλητικών σωματείων στη παγκοσμιοποιημένη διεθνή αθλητική αγορά να επενδύσουν συναισθηματικά σε μια δημοφιλή και ισχυρή –με όρους οικονομικούς και αγωνιστικούς– ομάδα και έχουν χαλαρούς δεσμούς με αυτήν, που διαμεσολαβούνται από τα ΜΜΕ και την αγορά. Οι δεύτεροι αποτελούν ένα είδος «παραδοσιακών» αφοσιωμένων φίλων της ομάδας που ασκούν κριτική στην υπερ-εμπορευματοποίηση του συλλόγου και στη διάβρωση των «αυθεντικών» της αξιών, και εκφράζουν μια ισχυρή αφοσίωση στον σύλλογο που βασίζεται σε πυκνούς δεσμούς αλληλεγγύης.

γύης, αμοιβαιότητας και πίστης. Σ' αυτή τη δεύτερη περίπτωση η σχέση με την ομάδα παραπέμπει σε μια διακριτή πολιτισμική ταυτότητα συνδεδεμένη με μια συλλογικότητα η οποία έχει τη δική της αυτοσυνείδηση, που δείχνει να μην είναι συμβατή με το αναλυτικό σχήμα του Bauman για την κοινότητα.

Ανάλογες παρατηρήσεις συνάγονται από τη μελέτη του Robson (2000) για τους φανατικούς οπαδούς της Μίλιγουολ, οι οποίοι έχουν ενσωματώσει ένα συλλογικό ήθος διαποτισμένο με μια ανδροκεντρική κουλτούρα των εργατικών συνοικιών του βορειοανατολικού Λονδίνου. Κεντρική θέση στην εργασία αυτή είναι ότι η οπαδική σχέση βιώνεται ως μια συλλογική εμπειρία η οποία μπορεί να ενισχύσει την πολιτισμική ταυτότητα του οπαδού και να δώσει μια συνέχεια στον χρόνο (Blackshaw 2008: 336). Η κοινότητα αποτελεί μια ισχυρή συνθήκη μιας πολιτισμικής ταυτότητας και μια ενσυνείδητη συλλογική πρακτική που καλλιεργεί έναν ζωτικό χώρο για συντροφικότητα και συναναστροφή, σηματοδοτώντας την καθημερινότητα και την κουλτούρα του ατόμου.

Από μια κριτική ανάγνωση του έργου του Bauman συνάγεται ότι η θεώρησή του για την κοινότητα ανταποκρίνεται σε ορισμένες σύγχρονες καταστάσεις της ανθρώπινης εμπειρίας ενώ αποκλείει άλλες. Αυτό που τελικά υπονοείται είναι ότι θα πρέπει να χρησιμοποιούμε με έναν κριτικό τρόπο την κοινότητα, αποδομώντας τις νοσταλγικές επανόδους και τις κανονιστικές-εργαλειακές προσεγγίσεις της, και αποφεύγοντας τις αλληλοεπικαλύψεις με συγγενικού όρους που είναι πιο λειτουργικοί σε άλλες μορφές συλλογικής εμπειρίας.

Ο κοινοτισμός

Η άποψη ότι η κοινωνική ανάπτυξη μπορεί να προαχθεί με έναν πιο αποτελεσματικό και δημοκρατικό τρόπο στις τοπικές κοινότητες έγινε η βάση για ό,τι αποκαλείται **κοινοτιστική** προσέγγιση (communitar-

ian approach). Η προσέγγιση αυτή αναπτύχθηκε στις αρχές της δεκαετίας του 1990 στις ΗΠΑ από μια ομάδα διανοούμενων με βασικούς εκφραστές τους A. Etzioni, A. MacIntyre, M. Walzer, M. Sandel και C. Taylor, οι οποίοι άσκησαν έντονη κριτική στην ηθική και πνευματική κρίση που διαπερνά την αμερικανική κοινωνία. Σύμφωνα με τις απόψεις των κοινοτιστών, η κρίση οφείλεται στη διάρρηξη των κοινοτικών δεσμών, στη χαλάρωση των οικογενειακών δεσμών και της πυρηνικής οικογένειας, στον ανεξέλεγκτο καταναλωτισμό, στην αδυναμία του εκπαιδευτικού συστήματος να επιτελέσει τον ηθικό και παιδαγωγικό του ρόλο, και στην κυριαρχία των ανταγωνιστικών ιδιοτελών ατομικών συμφερόντων σε βάρος του δημόσιου συμφέροντος.²⁰

Οι κοινοτιστές αρνούνται τη φιλελεύθερη έμφαση της οντολογικής προτεραιότητας και αυταξίας του ανθρώπινου υποκειμένου έναντι της κοινότητας και το πνεύμα του γενικευμένου ατομικισμού και καταναλωτισμού, και τονίζουν ότι το άτομο συγκροτείται κοινωνικά στον βιωματικό χώρο της κοινότητας όπου ζει και εργάζεται, διαμορφώνοντας τις αξίες, τις ηθικές αρχές και τις στάσεις του. Οι άνθρωποι και οι κοινότητες έχουν μια ικανότητα να οργανώνονται από μόνοι τους για την αντιμετώπιση των αναγκών τους, να επιλύουν τα προβλήματά τους και να δημιουργούν ευκαιρίες για πρόοδο. Για να επιτευχθούν αυτά χρειάζεται να συνεργαστούν και να διαμορφώσουν κοινούς σκοπούς, να ασκήσουν έλεγχο στις πηγές της κοινότητας και στις τοπικές υποθέσεις και να αξιοποιήσουν εξωτερικούς πόρους.²¹

Η φιλοσοφία των κοινοτιστών αναπτύσσεται στον αντίποδα της λογικής της αγοράς και του φιλοσοφικού υποκειμενισμού, ο οποίος ορίζει το προκοινωνικό υποκείμενο ως μια πραγματικότητα που μπορεί να κατανοηθεί ξεχωριστά από την κοινωνία. Οι κοινοτιστές²² υποστηρίζουν ότι ο ακραίος φιλελευθερισμός και ατομικισμός δεν λαμβάνουν σοβαρά υπόψη τη σημασία της κοινότητας στη διαμόρφωση της ατομικής ταυτότητας, της ηθικής και πολιτικής σκέψης, ούτε τις κρίσεις για την ευημερία στον σύγχρονο κόσμο (Bell 1993: 4), και αντικρούουν την άποψη ότι τα άτομα μπορούν να ιδωθούν ως αυτό-

νομες, διανοητικές και υπολογιστικές υπάρξεις οι οποίες λαμβάνουν αποφάσεις χωριστά από την κοινωνία στην οποία ζουν και εργάζονται. Αντίθετα, υποστηρίζουν ότι τα άτομα είναι κοινωνικές υπάρξεις που συγκροτούνται σε επίπεδο κοινοτικό και αναζητούν συνδέσεις με άλλα άτομα και ομάδες. Τα άτομα είναι δυνατόν να δημιουργήσουν πρότυπα κοινοτικής αλληλεγγύης και να αναλάβουν κοινωνικές ευθύνες και δράση στο επίπεδο της γεωγραφικής κοινότητας (Shanahan, 1996: 89-90).

Με βάση αυτή την τοποθέτηση, ο Walzer θεωρεί ότι δεν μπορούμε να διαμορφώσουμε αρχές στηριζόμενοι σε μια αντικειμενική και οικουμενική θεώρηση. Προτείνει να βασιστούμε στις κοινοτικές μας παραδόσεις ερμηνεύοντας τον κοινό μας κόσμο νοημάτων. Οι άνθρωποι κινητοποιούνται από ιδέες και αξίες που προέρχονται από την αυτοκατανόηση και τις βιωμένες εμπειρίες της κοινωνίας τους. Έτσι, όσοι αναφέρονται σε ηθικές πεποιθήσεις πρέπει να τοποθετούν τις θεωρίες τους στο συγκεκριμένο ιστορικό καθορισμένων κοινωνικών κανόνων και διαισθήσεων και όχι στις διαχρονικές αρχές της δικαιοσύνης.²³

Ο κοινοτισμός διαφέρει από τον κολεκτιβισμό, καθώς ο τελευταίος ενθαρρύνει τη συνεργατική προσπάθεια και απαιτεί την από κοινού κατοχή και διαχείριση των πόρων. Οι κοινοτιστές δεν συμφωνούν με την κοινή ιδιοκτησία, αλλά υποστηρίζουν ότι οι άνθρωποι πρέπει να συνεργάζονται αμοιβαία προκειμένου να προάγουν τα δικά τους ενδιαφέροντα σε ένα κοινοτικό περιβάλλον. Ο κοινοτισμός διαφέρει και από τον κρατισμό, διότι αντιτίθεται στην ιδέα ότι οι κυβερνήσεις πρέπει να είναι υπεύθυνες για την ανάπτυξη, και υποστηρίζει ότι τα πιο αποτελεσματικά και σταθερά αναπτυξιακά προγράμματα είναι αυτά που δημιουργούν και διαχειρίζονται οι κάτοικοι μιας περιοχής (Midgley 1998: 114-115).

Οι κοινοτιστές επιχειρούν να παρουσιάσουν ένα εναλλακτικό μοντέλο πολιτικής και κοινωνικής πρακτικής, το οποίο υπερβαίνει τόσο τον ατομικισμό της φιλελεύθερης σκέψης όσο και τον ολοκληρωτισμό των κρατικιστικών μοντέλων, και συμβάλλει στην ανάπτυξη βιώ-

σιμων τύπων κοινοτικής ζωής. Αυτό το μοντέλο βασίζεται σε τρεις βασικές αρχές:

1. *Προαγωγή της συνεργατικής έρευνας και αναζήτησης.* Κάθε ισχυρισμός για το τι πρέπει να είναι αποδεκτό έχει αξία μόνο κάτω από συνθήκες συνεργασίας και κοινής δράσης. Οι ισχυρισμοί για την αλήθεια δεν μπορούν να έχουν εγκυρότητα με βάση την αξιοπιστία ή το κοινωνικό στάτους του ατόμου που τους εκφέρει, αλλά πρέπει να επιβιώνουν μέσα από την ανοικτή επικοινωνία, την κριτική και το διάλογο με άλλους ανθρώπους που εμπλέκονται σε κοινές δράσεις. Αυτή η άποψη αρνείται τη δογματική πρωτοκαθεδρία ειδικών και διανοούμενων για τις αξίες και τις προτεραιότητες και επιδιώκει τη διυποκειμενική κριτική.

2. *Προαγωγή των κοινών αξιών και της αμοιβαίας υπευθυνότητας.* Κοινές αξίες που προάγονται από κοινότητες που βασίζονται στη συνεργασία οφείλουν να αποτελέσουν τη βάση για αμοιβαία υπευθυνότητα και δράση των μελών της κοινότητας. Στην κριτική των σχετικιστών που υποστηρίζουν ότι δεν μπορούμε να αναφερόμαστε σε κοινές ανθρώπινες αξίες σε έναν κόσμο όπου συνυπάρχουν διαφορετικοί πολιτισμοί με ξεχωριστά αξιακά συστήματα, οι κοινοτιστές απαντούν ότι υπάρχουν ορισμένες διαχρονικές αξίες που έχουν καθολική ισχύ σε διαφορετικές κοινότητες.

Ο Tarn αναφέρει τέσσερις τέτοιες κατηγορίες αξιών. Οι αξίες της αγάπης (the values of love), στις οποίες περιλαμβάνονται η φροντίδα για τους άλλους, η φιλία, η συμπάθεια, η ευγένεια, η συμπόνια και η αφοσίωση. Οι αξίες της σοφίας (the values of wisdom), οι οποίες περιέχουν τη διαύγεια της σκέψης και την κατανόηση, διεργασίες που καθιστούν το άτομο ικανό να αξιολογεί τα γεγονότα και να προβαίνει σε αξιόπιστες κρίσεις. Οι αξίες της δικαιοσύνης (the values of justice) έχουν σχέση με τη δίκαιη μεταχείριση και την αντιμετώπιση των άλλων χωρίς διακρίσεις. Τέλος, οι αξίες της εκπλήρωσης (the values of fulfillment), οι οποίες περιλαμβάνουν τις εμπειρίες της εξέλιξης και της αντίληψης των δυνατοτήτων μας, καθώς και την προσπάθεια

ολοκλήρωσης της προσωπικότητας μέσα από τη δράση και την κοινωνική συμμετοχή.

Οι κοινές αξίες συγκροτούν μια ηθική βάση που συμβάλλει στην ενίσχυση των δεσμών και των δικτύων αλληλεγγύης, όχι μόνο στο εσωτερικό της κοινότητας, αλλά και ανάμεσα σε κοινότητες που μοιράζονται αυτές τις αξίες και αναπτύσσουν δραστηριότητες που δεν αγνοούν τις ανάγκες και τις προσδοκίες των άλλων (Tam 1998: 16-17). Η γενικότητα αυτών των αξιών επιτρέπει να μη θίγονται οι ιδιαίτερες παραδόσεις και οι τρόποι σκέψης διαφορετικών πολιτισμών. Ωστόσο, είναι αναμφίβολο ότι υπάρχουν κοινότητες που εξακολουθούν να βασίζονται σε δόγματα και προκαταλήψεις. Ο βαθμός στον οποίο οι τελευταίες μπορούν να ξεπεράσουν τις αγκυλώσεις και να ερμηνεύσουν με διαφορετικό τρόπο τις πεποιθήσεις τους εξαρτάται από την εμπλοκή τους σε έναν διάλογο με άλλες κοινότητες, και από την αναζήτηση και κοινών δράσεων που βασίζονται σε κοινές αξίες.

3. *Δημοκρατικοποίηση των σχέσεων εξουσίας.* Σε κάθε κοινωνικό επίπεδο –στη γειτονιά, στο σχολείο, στις τοπικές υπηρεσίες και στο κράτος– οι σχέσεις εξουσίας πρέπει να μετασχηματιστούν για να δώσουν την ευκαιρία σε όλους να συμμετέχουν ισότιμα (στο ίδιο: 7). Η αντίληψη αυτή υποστηρίζει ότι ο ρόλος του πολίτη δεν περιορίζεται στην περιοδική άσκηση του εκλογικού του καθήκοντος, αλλά είναι ένα σκεπτόμενο και ενεργό υποκείμενο που διαθέτει άποψη και όραμα για τη ζωή και τις υφιστάμενες κοινωνικές συνθήκες. Ενημερωμένοι και δραστήριοι πολίτες μπορούν, με τον διάλογο και την κριτική, να συμβάλουν στον μετασχηματισμό της διαδικασίας λήψης αποφάσεων, όχι μόνο στους κυβερνητικούς θεσμούς αλλά και στις τοπικές εμπορικές και κοινοτικές οργανώσεις. Σε πολιτικό επίπεδο, έχει υποστηριχτεί η αποκέντρωση και ο καταμερισμός της εξουσίας σε ένα ομοσπονδιακό σύστημα που βασίζεται στην αρχή της επικουρικότητας.

Οι πολίτες πρέπει να έχουν έναν καθοριστικό ρόλο στη διαδικασία ανάπτυξης των κοινοτήτων. Οι σχέσεις εξουσίας πρέπει να κινούνται στην κατεύθυνση της υπέρβασης των δομικών φραγμών

που περιορίζουν την πρόσβαση στην πληροφορία, της προαγωγής των υποδείξεων και προτάσεων των πολιτών, της συμμετοχής τους στη λήψη των αποφάσεων και της άρσης των πολιτισμικών φραγμών σε βάρος συγκεκριμένων ομάδων (π.χ. μειονότητες, Τσιγγάνοι, μετανάστες). Ασφαλώς και δεν μπορούμε να μιλάμε για αυτοδιαχειριζόμενες κοινότητες έξω από κρατικές ρυθμίσεις, μπορούμε ωστόσο να μιλάμε για ενίσχυση ενός ήθους συνεισφοράς, συμμετοχής και εθελοντισμού σε κοινωνικό επίπεδο.

Στη θεωρία του κοινοτισμού η διαμόρφωση υπεύθυνων πολιτών που συμμετέχουν ενεργά στη διαμόρφωση της κοινοτικής ζωής απαιτεί σημαντικές αλλαγές σε όλα τα επίπεδα. Στην οικογένεια πρέπει να καλλιεργηθεί η έννοια της υπευθυνότητας, του σεβασμού του άλλου και το πνεύμα του αλτρουισμού· το σχολείο πρέπει να ενισχύει την κριτική σκέψη και τη συλλογική δράση, και οι κρατικοί θεσμοί οφείλουν να ενισχύουν τις πρωτοβουλίες πολιτών και τις συνεργασίες (Tam 1998, Etzioni 1983).

Ο κοινοτισμός ουσιαστικά προέκυψε ως απάντηση στην ιδεολογία του ακραίου φιλελευθερισμού της θατσερικής περιόδου, αλλά και των ολοκληρωτικών μοντέλων των χωρών του υπαρκτού σοσιαλισμού. Είναι χαρακτηριστικό ότι θέσεις του κοινοτισμού υιοθετήθηκαν τόσο από ορισμένες πτέρυγες της Νέας Αριστεράς, που αναζήτησαν ένα εναλλακτικό μοντέλο ανάπτυξης εκτός του καπιταλισμού και του υπαρκτού σοσιαλισμού, όσο και από συντηρητικά κόμματα της μετά τη Θάτσερ εποχής, τα οποία θεώρησαν σημαντικές τις θέσεις των κοινοτιστών για την ενδυνάμωση των ατόμων και τη συμβολή τους στην ανάπτυξη της ικανότητας των τοπικών κοινωνιών για συλλογική δράση και οργάνωση.²⁴ Επιπλέον, η έμφαση στη μοναδικότητα της κάθε κοινότητας βρήκε σημαντική απήχηση σε ορισμένες θεωρήσεις του μεταμοντερνισμού.

Μολονότι οι κοινοτιστές έχουν κατηγορηθεί ότι αναζητούν την αναβίωση στο σύγχρονο κόσμο απομονωμένων και αυτάρκων κοινοτήτων, αυτό δεν είναι αληθές. Στην πραγματικότητα το κίνημα

των κοινοτιστών επικεντρώνεται στην ανάγκη συγκρότησης περιεκτικών κοινοτήτων με αμοιβαία υποστήριξη και ενδιαφέροντα στο πλαίσιο μιας παγκόσμιας κοινωνίας. Προτάσσοντας την ενίσχυση της αλληλεγγύης και της συλλογικής δράσης σε επίπεδο κοινότητας, με την παράλληλη ενίσχυση του ρόλου του πολίτη και την ουσιαστική συμμετοχή του στο κτίσιμο της κοινοτικής ζωής, οι κοινοτιστές διαμορφώνουν ένα πλαίσιο σκέψης και δράσης που επαναφέρει τη συλλογικότητα στο κοινωνικό γίγνεσθαι και αξιώνει την επιστροφή στην πολιτική και την εμβάθυνση των δημοκρατικών θεσμών. Ωστόσο, η έμφαση στην ενίσχυση της πολιτισμικής ιδιαιτερότητας της κάθε κοινότητας, σε συνδυασμό με τη δέσμευση του υποκειμένου στις κοινοτικές παραδόσεις, μπορεί να καταλήξει, παρά τις αντίθετες διαβεβαιώσεις των κοινοτιστών, σε έναν παρτικιουλαρισμό της κοινωνικής και πολιτικής ζωής και σε προνεωτερικές δοξασίες. Οι προτάσεις για ομοσπονδιοποίηση της πολιτικής κοινωνίας, με ενίσχυση του ρόλου των πολιτών, δεν είναι βέβαιο ότι δεν θα καταλήξει σε ενίσχυση των κοινωνικών και διαπεριφερειακών ανισοτήτων.

Αναμφίβολα, στις σύγχρονες κοινωνικές συνθήκες η τοπική κοινότητα μπορεί να παίξει σημαντικό ρόλο στην κοινωνική εξέλιξη. Αυτό όμως δεν σημαίνει ότι μπορεί να συγκροτήσει ένα συλλογικό υποκείμενο, ένα όχημα που θα επιφέρει ριζικές κοινωνικές αλλαγές, όπως ισχυρίζονται οι κοινοτιστές. Τελικά, η εν λόγω προσέγγιση, μολονότι περικλείει ορισμένες προοδευτικές αντιλήψεις, δεν μπορεί να θεωρηθεί συνολικά μια ριζοσπαστική προσέγγιση προσανατολισμένη σε δομικές κοινωνικές αλλαγές.

Μειονότητες, πολυπολιτισμικότητα και κοινωνική ένταξη

Οι σύγχρονες κοινωνίες χαρακτηρίζονται από αύξουσα πολυπλοκότητα και πολιτισμική πολυμορφία. Στην περίπτωση κοινοτήτων μεταναστών και μειονοτικών ομάδων, οι οποίες χαρακτηρίζονται από δια-

κριτά πολιτισμικά, θρησκευτικά ή εθνοτικά γνωρίσματα, απαιτούνται προσεκτικές παρεμβάσεις, οι οποίες επηρεάζεται και από ορισμένες βασικές παραδοχές και θεωρήσεις που υιοθετεί το κοινοτικό στέλεχος. Με τη σειρά τους, αυτές οι επιλογές προϋποθέτουν επαρκή θεωρητική γνώση ορισμένων βασικών όρων, που στην καθημερινή πρακτική χρησιμοποιούνται με έναν εμπειρικό και απλουστευμένο τρόπο ο οποίος δεν βοηθά στη βαθύτερη κατανόηση και στην αξιολόγηση των πρακτικών παρεμβάσεων. Με ορισμένους τέτοιους όρους, όπως μειονότητα, πολυπολιτισμικότητα, πολιτισμική αφομοίωση, κοινωνική ενσωμάτωση και κοινωνική ένταξη, θα ασχοληθούμε στη συνέχεια.

Η έννοια της μειονότητας έχει πολύσημο χαρακτήρα. Σε ένα πρώτο επίπεδο παραπέμπει σε μια ομάδα με μικρότερο αριθμό μελών σε σχέση με κάποια άλλη ή άλλες ομάδες σε μια κοινωνία. Ωστόσο, αυτό το στοιχείο δεν μπορεί από μόνο του να προσδιορίσει το εννοιολογικό περιεχόμενο της μειονότητας. Σύμφωνα με μια ευρέως διαδεδομένη αντίληψη, η έννοια της μειονότητας συνδέεται με τον κοινωνικό αποκλεισμό και τις ποικίλες διακρίσεις με βάση διάφορα κριτήρια: εθνικά, φυλετικά, θρησκευτικά και πολιτισμικά. Με βάση αυτή την περιεκτική προσέγγιση, ως μειονοτικές μπορούν να χαρακτηριστούν ορισμένες ομάδες μεταναστών, προσφύγων, ΑΜΕΑ, ομοφυλόφιλων, εθνικών ή γλωσσικών ετεροτήτων, οι οποίες βρίσκονται σε μια κατάσταση κοινωνικού αποκλεισμού και βιώνουν ποικίλες μορφές διακρίσεων (Soyan & Williams 1998: 3-4).

Ένα άλλο στοιχείο που τονίζουν ορισμένες προσεγγίσεις είναι η κυριαρχία, υποταγή, καταπίεση και διάκριση σε βάρος μιας μειονοτικής ομάδας. Σύμφωνα με τον Rouland, οι μειονότητες είναι ομάδες σε μειονεκτική θέση, η οποία προκύπτει λόγω των υφιστάμενων συσχετισμών δύναμης και εξουσίας σε μια κοινωνία. Συνήθως, το κράτος δαιμονίζει τη διάκριση αυτή είτε μέσα από άνισους κρατικούς νόμους και ρυθμίσεις (π.χ. πολιτικές Απαρτχάιντ) είτε μέσα από την καταπίεση κοινοτήτων με την κοινωνική και οικονομική υποβάθμιση των μελών της και την καταπάτηση των ιδιαίτερων δικαιωμά-

των τους (στο ίδιο: 4).

Τέλος, κάποιοι άλλοι ορισμοί, όπως αυτός του Carroto, επικεντρώνονται όχι τόσο στο στοιχείο της αριθμητικής μειοψηφίας και της κυριαρχούμενης θέσης της μειονοτικής ομάδας όσο στην πολιτισμική διαφοροποίηση και στην κοινοτική αίσθηση της μειονότητας, επισημαίνοντας «τα εθνικά, θρησκευτικά, γλωσσικά χαρακτηριστικά τα οποία διαφέρουν από εκείνα του υπόλοιπου πληθυσμού» και την «αίσθηση της αλληλεγγύης που στρέφεται προς την προστασία της κουλτούρας, των παραδόσεων, της θρησκείας ή της γλώσσας της ομάδας» (Minority Rights Group 1990: xiv).

Ας σημειώσουμε εδώ ότι μια «μειονοτική» ως προς τα αριθμητικά δεδομένα ομάδα δεν σημαίνει απαραίτητα ότι βρίσκεται και σε μειονεκτική θέση. Η ιστορική εμπειρία έχει να επιδείξει παραδείγματα εξαιρέσεων, όπου η μειονοτική ομάδα έχει μια κυριαρχική ή ισότιμη θέση σε μια κοινωνία. Οι Λευκοί στη Νότια Αφρική ήταν μια μειονοτική ομάδα, αλλά είχαν μια κυριαρχική θέση στη χώρα, αν θυμηθούμε την περίπτωση του Απαρτχάιντ. Παρομοίως, οι Σέρβοι ήταν μειονότητα στην πρώην Γιουγκοσλαβία, αλλά διέθεταν την εξουσία στο ομοσπονδιακό κράτος. Ακόμη, σε ορισμένες ευρωπαϊκές χώρες, όπως το Βέλγιο και η Σουηδία, την εξουσία μοιράζονται διάφορες εθνικές ομάδες (Rex 1992: 106-120).

Ο προβληματικός χαρακτήρας της έννοιας της μειονότητας με βάση αριθμητικά κριτήρια, αλλά και ο υποτιμητικός χαρακτήρας που έχει πάρει ο όρος στην καθημερινή του χρήση έχουν οδηγήσει ορισμένους συγγραφείς, όπως ο Cummins, στην απόρριψή του και στην εναλλακτική χρήση του όρου «πολιτισμικά διαφέροντες πληθυσμοί». Ο εν λόγω όρος τονίζει την πολιτισμική ιδιαιτερότητα, τις διακριτές αξίες, πεποιθήσεις και πρακτικές που χαρακτηρίζουν κάθε μειονότητα, ανεξάρτητα από τον ιδιαίτερο χαρακτήρα της (Cummins 1999: 10). Ωστόσο, ο όρος δεν έχει χρησιμοποιηθεί μέχρι στιγμής ευρέως και, απ' ό,τι φαίνεται, δεν είναι ιδιαίτερα χρηστικός στις κατηγορίες των εθνικών ή εθνοτικών μειονοτήτων, στις οποίες ο εθνικός και όχι ο πολιτισμι-

κός προσδιορισμός αποτελεί σημαίνον στοιχείο της ταυτότητάς τους.

Η έννοια της μειονότητας, στον βαθμό που συνδέεται με σχέσεις κυριαρχίας ανάμεσα σε ομάδες, προσλαμβάνει δυναμικό και ευμετάβλητο χαρακτήρα. Η θέση της μειονοτικής ομάδας εξαρτάται από το επίπεδο των σχέσεων που διαμορφώνονται με άλλες ομάδες, από την πολιτική και την ιστορική συγκυρία, από νομοθετικές ρυθμίσεις και κοινωνικές διεργασίες. Τα όρια ανάμεσα σε διάφορες ομάδες είναι ρευστά. Πρακτικές κοινωνικής ενσωμάτωσης ή πολιτισμικής αφομοίωσης μπορεί να γεφυρώσουν τις πολιτισμικές αποστάσεις και να ενσωματώσουν, με τον έναν ή τον άλλον τρόπο, τις μειονοτικές ομάδες. Αντίθετα, πρακτικές ενίσχυσης της πολυπολιτισμικότητας μιας κοινωνίας μπορούν να ενισχύσουν την ύπαρξη διακριτών πολιτισμικών κόσμων, χωρίς να αποκόψουν τις γέφυρες επικοινωνίας ανάμεσά τους.

Οι πολιτικές αντιμετώπισης των πολιτισμικά διαφερόντων πληθυσμών ποικίλλουν. Σύμφωνα με την κλασική τυπολογία του Raz, υπάρχουν τρεις προσεγγίσεις της πολυπολιτισμικότητας. Η πρώτη κινείται στα όρια της ανεκτικότητας, η ετερότητα γίνεται αποδεκτή σε συγκεκριμένα πλαίσια που θέτει η κυρίαρχη ομάδα· η δεύτερη ενισχύει τις αρχές των ίσων δικαιωμάτων και ελευθεριών και είναι αντίθετη σε κάθε μορφή κοινωνικής και πολιτισμικής διάκρισης· η τρίτη υποστηρίζει τη σημασία του εθνοπολιτισμικού περιβάλλοντος για την ατομική ανάπτυξη και προσβλέπει στην ενίσχυση της ετερότητας.²⁵

Η πολιτική της πολυπολιτισμικότητας αρνείται τη λογική μιας πλασματικής πολιτισμικής ομογενοποίησης και επισημαίνει τη σημασία της ακεραιότητας των πολιτισμικών ενοτήτων και το δικαίωμά τους να διαμορφώνουν και να ορίζουν τη συλλογική τους ταυτότητα ενισχύοντας την πολιτισμική τους ιδιαιτερότητα.²⁶ Η Suzan Wolf, βασισμένη στις απόψεις του Ταίηλορ για την πολυπολιτισμικότητα, επισημαίνει δύο βασικές αδυναμίες των επιστημόνων που ασχολούνται με σχετικά ζητήματα:

Πρώτον, ότι έχουμε αποτύχει να αναγνωρίσουμε κυριολεκτικά ότι τα μέλη της μιας ή της άλλης μειονότητας, ή μη προνομιούχου ομά-

δας, διαθέτουν μια πολιτισμική ταυτότητα, η οποία περιλαμβάνει ένα ξεχωριστό σύνολο παραδόσεων και πρακτικών, καθώς και μια ξεχωριστή διανοητική και αισθητική ιστορία. Δεύτερον, η αποτυχία μας να αναγνωρίσουμε ότι αυτή η πολιτισμική ταυτότητα έχει ιδιαίτερη σημασία και αξία. Οι πλέον κοινές βλάβες που προκαλούνται, σ' αυτό το πλαίσιο, στα μέλη των μη αναγνωρισμένων πολιτισμικών ομάδων είναι, στην καλύτερη περίπτωση, ότι αισθάνονται ξεριζωμένα και χωρίς υπόσταση, καθώς τους λείπουν οι προϋποθέσεις για την καλλιέργεια ενός αισθήματος κοινότητας και οι βάσεις της αυτοεκτίμησης, και στη χειρότερη περίπτωση ότι αισθάνονται πως απειλούνται από την προοπτική μιας πολιτισμικής εξόντωσης (Wolf 1997: 142).

Η πολυπολιτισμική προσέγγιση βασίζεται στην ιδέα ότι όλες οι κουλτούρες έχουν ίση αξία και ιδιαίτερο ενδιαφέρον ως αντικείμενα μελέτης και γνώσης. Αυτή η προσέγγιση συνδέεται με μια σειρά από δραστηριότητες που διαμορφώνονται σε μια προσπάθεια να προσεγγίσουμε τον άλλον μέσα από την κουλτούρα του. Οι πολυπολιτισμικές δραστηριότητες είναι μια συνηθισμένη πρακτική στα βρετανικά σχολεία και στον Καναδά, όπου η επίσημη κυβερνητική πολιτική βασίζεται στην πολυπολιτισμικότητα και στα δικαιώματα των ατόμων με βάση την ιδιαίτερη πολιτισμική τους ταυτότητα. Οι προσπάθειες προστασίας των εθνικών μειονοτήτων συμβάλλουν στην αντιπροσώπευση των μειονοτικών ομάδων στα διάφορα πεδία της κοινωνικής ζωής: στην εργασία, στην παροχή κοινωνικών υπηρεσιών, στις κοινωνικές δραστηριότητες.

Ωστόσο, αυτές οι δραστηριότητες που προωθούνται από την κυρίαρχη ομάδα δεν σημαίνουν αυτομάτως και μεταφορά εξουσίας προς τις μειονότητες, αφού η πρώτη συνεχίζει να παίρνει τις θεμελιώδεις αποφάσεις για την κοινωνική, πολιτική και οικονομική ζωή (Dominelli 1998: 50).

Ο Walzer, βασικός εκφραστής της αριστερής πτέρυγας του αμερικανικού φιλελευθερισμού και μιας ριζοσπαστικής κριτικής τάσης στο κοινοτικό ρεύμα, υποστηρίζει μια πολιτική ανεκτικότητας απέναντι

στο διαφορετικό. Η έννοια της ανεκτικότητας έχει χρησιμοποιηθεί στο πλαίσιο πλουραλιστικών θεωρήσεων ως ένα βασικό στοιχείο της ελεύθερης οικονομίας και σχετίζεται με τα ελεύθερα υποκείμενα που μπορούν να εισέλθουν στην αγορά, να συνυπάρξουν και να ανταγωνιστούν αμοιβαία ανταλλάσσοντας απόψεις, ιδέες, εμπορεύματα και αγαθά. Αντικείμενο της κοινωνικής ανοχής συνιστά ό,τι είναι οικονομικά άμεσα διαπραγματεύσιμο στην αγορά. Η θεώρηση του Walzer κινείται σε διαφορετική κατεύθυνση. Με βάση αυτήν, η ανεκτικότητα έχει να κάνει με το δικαίωμα της παρουσίας και της αποδοχής της ισχύος διαφορετικών από τις δικές μας απόψεων, κοσμοαντιλήψεων, αξιών και προτύπων συμπεριφοράς, ενός υποκειμένου ή μιας ομάδας (Κοτζιάς 2001: 22).

Ο Walzer υποστηρίζει ότι υπάρχουν δύο τύποι ανεκτικότητας: η παθητική και η ενεργητική. Η παθητική αφορά σε παγιωμένες αντιλήψεις που έχουν διαμορφωθεί σε ορισμένες κοινωνίες ως αποτέλεσμα πολιτισμικών παραδόσεων και συνθηκών. Αυτού του τύπου η ανεκτικότητα μπορεί να λειτουργεί ως μια νομιμοποιητική μήτρα των υφιστάμενων σχέσεων κυριαρχίας και ως μια επιφανειακή ανοχή του διαφορετικού. Η ενεργητική ανεκτικότητα απαιτεί δραστηριοποίηση των φορέων με στόχο την επέκταση του αιτήματος της ανοχής σε όλα τα επίπεδα της κοινωνικής ζωής και τη διεκδίκηση ρυθμίσεων οι οποίες διασφαλίζουν την αναγνώριση και την αποδοχή των διαφορετικών πολιτισμικών και θρησκευτικών αντιλήψεων (Ουόλτζερ 2001, και Κοτζιάς 2001: 24).

Κεντρική θέση στην προσέγγιση του Walzer καταλαμβάνει ο σεβασμός της πολιτισμικής διαφοράς, όχι μόνο μιας κοινότητας αλλά και ενός ατόμου στο εσωτερικό της τελευταίας. Με βάση αυτή την αντίληψη, η κοινότητα δεν προϋπάρχει ούτε έχει κάποιο ηθικό προβάδισμα έναντι του ατόμου. Η κοινότητα μπορεί μεν να υπερασπιστεί την πολιτισμική της ταυτότητα και να διεκδικήσει την αναγνώριση των δικαιωμάτων της, ωστόσο το άτομο έχει το δικαίωμα να εκφράσει τη διαφορετικότητά του, δεν οφείλει κάποια αξιωματική δέσμευση

και αφοσίωση στις κοινές παραδόσεις και μπορεί, αν βεβαίως το επιθυμεί, να αποχωρήσει από την κοινότητα (Ουόλτζερ 2001). Το δικαίωμα στη διαφορά είναι ένα από τα θεωρητικά και τα πρακτικά ζητήματα που ανακύπτουν στην πολυπολιτισμική προσέγγιση, τα οποία αναλύονται περισσότερο στο τέταρτο κεφάλαιο (σσ. 209-210). Στο σημείο αυτό οφείλουμε να διευκρινίσουμε ότι η πολυπολιτισμικότητα δεν πρέπει να ταυτίζεται με την κοινωνική ενσωμάτωση και την πολιτισμική αφομοίωση. Οι μειονοτικές ομάδες εγκαταλείπουν τις δικές τους ιδιαίτερες γλωσσικές, θρησκευτικές και πολιτισμικές ιδιαιτερότητες και στάσεις, και καλούνται να αποδεχτούν τρόπους και συμπεριφορές που η κυρίαρχη ομάδα υιοθετεί με στόχο την αφομοίωσή τους. Η κυρίαρχη ομάδα πρέπει να «λιώσει» στην περιβάλλουσα κοινωνία και να γίνει ένα με τους άλλους. Οι σχέσεις εξουσίας ανάμεσα στην κυρίαρχη και στις κυριαρχούμενες ομάδες παραμένουν σε βάρος των δεύτερων (Dominelli 1998: 48-49).

Οι πολιτικές κοινωνικής ενσωμάτωσης (social integration) επιτρέπουν την πολιτισμική ιδιαιτερότητα σε ορισμένα πλαίσια. Η ενσωμάτωση γίνεται με όρους τους οποίους θέτει η κυρίαρχη ομάδα. Στον χώρο της κοινοτικής εργασίας, η στρατηγική αυτή έχει ταυτιστεί με μια προσπάθεια προσέγγισης από τα κάτω των προβλημάτων και των αναγκών των μειονοτικών ομάδων και με μια γνώση των αντιλήψεων, των τελετουργιών και των πολιτισμικών πρακτικών της μειονότητας. Ωστόσο, και αυτή η προσέγγιση έχει τα όριά της. Οι σχέσεις εξουσίας παραμένουν αμετάβλητες, και δεν υπάρχει σημαντική γνώση και υποστήριξη του δικαιώματος των μελών των κυριαρχούμενων ομάδων να είναι πλήρη μέλη μιας κοινωνίας. Συνήθως, η ενσωμάτωση λειτουργεί ως μηχανισμός προσαρμογής της κυριαρχούμενης ομάδας στις αξίες και τα ιδεώδη της κυρίαρχης (στο ίδιο: 49).

Αντίθετα από την κοινωνική ενσωμάτωση και την πολιτισμική αφομοίωση, οι οποίες θέτουν άμεσα ή έμμεσα το ζήτημα της λειτουργικής προσαρμογής της κουλτούρας της μειονοτικής ομάδας σ' αυτήν

της κυρίαρχης, ο όρος «κοινωνική ένταξη» (social inclusion) δεν προϋποθέτει αυτή την αντίληψη. Η κοινωνική ένταξη παραπέμπει σε διαδικασίες που βρίσκονται στον αντίποδα του κοινωνικού αποκλεισμού και αφορούν στην ένταξη της μειονοτικής ομάδας στο πεδίο των ευρύτερων κοινωνικών θεσμών και στις κοινωνικές και οικονομικές διεργασίες της εθνικής κοινωνίας, χωρίς να χάνεται η διακριτή της ταυτότητα και οι ιδιαίτερες πολιτισμικές στάσεις και αντιλήψεις των μελών της. Η κοινωνική ένταξη της μειονότητας προϋποθέτει πολιτικές που ενισχύουν την ισότιμη πρόσβαση της μειονότητας στις ευκαιρίες για εργασία, εκπαίδευση, υγεία, κοινωνική φροντίδα και κατανάλωση, και την άρση των κοινωνικών και οικονομικών ανισοτήτων σε βάρος της.

